

El món araboislàmic actual II

Antoni Segura i Mas

P08/04118/01081

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. El Pròxim Orient (II): la península Aràbiga	7
1.1. L'Aràbia Saudita	7
1.2. Els altres països de la península Aràbiga	9
2. El Magrib. La Unió del Magrib Àrab	14
2.1. Líbia, Tunísia i Mauritània	14
2.2. El Marroc.....	19
2.3. Algèria	22
2.4. El conflicte del Sàhara Occidental i la Unió del Magrib Àrab	28
Resum	36
Activitats	39
Exercicis d'autoavaluació	38
Solucionari	40
Glossari	40
Bibliografia	41

Introducció

En aquest mòdul ens centrarem en els dos grans blocs que ens resten per a completar el recorregut per la història recent del món araboislàmic: la península Aràbiga i el Magrib. Ambdós blocs són als extrems geogràfics del món àrab i hem volgut destacar llur peculiaritat.

Pel que fa a la península Aràbiga, la presència britànica i el comerç petroler constitueixen els factors clau de la seva història contemporània. Des de mitjan segle XX, cal afegir els interessos geoestratègics i econòmics dels EUA a la península i l'aliança entre al-Riyad i Washington, fonamentals per a la comprensió de l'evolució de la regió i el manteniment d'uns règims polítics sense equivalents a la resta del món musulmà.

D'altra banda, el Magrib és la regió del món àrab més pròxima a nosaltres, la qual cosa justifica que li dediquem una atenció molt especial. A més, les característiques ètniques, històriques i polítiques dels cinc països que el conformen confereixen homogeneïtat al conjunt dins del món àrab i han fet possible la Unió del Magrib Àrab. En els darrers anys, però, l'ascens de l'islamisme i el conflicte del Sàhara Occidental han enverinat les relacions intermagrebines.

Objectius

Per tal de situar la importància dels principals esdeveniments històrics i polítics que han tingut lloc a la península Aràbiga i al Magrib actuals, ens hem fixat els objectius següents:

- 1.** Emfatitzar la importància del wahhabisme en la formació de l'Aràbia Saudita i en la configuració dels règims polítics de la península Aràbiga.
- 2.** Ressaltar el paper exercit pel petroli, la presència britànica i els interessos de Washington en l'evolució política recent de la regió.
- 3.** Destacar les dificultats estructurals, polítiques i socials amb què s'enfrontaren els països del Magrib després de llur independència.
- 4.** Explicar el paper de l'exèrcit i del partit únic en l'evolució política dels països magrebins i, en el cas del Marroc, de la Corona.
- 5.** Considerar el conflicte del Sàhara Occidental des de la perspectiva de les relacions intermagrebines.

1. El Pròxim Orient (II): la península Aràbiga

La història recent dels països de la península Aràbiga és determinada per dos factors clau, la presència britànica i el comerç del petroli, als quals cal afegir la cultura tribal i el paper preponderant del wahhabisme en llurs estructures socials.

1.1. Aràbia Saudita

L'actual Aràbia Saudita és conseqüència de la revolució wahhabita del segle XVIII, adoptada per la tribu dels ibn Sa'ud, els quals expandiren aquesta variant del sunnisme per tota la península entre els segles XVIII i XIX. Més recentment, les campanyes d'**Abd al-Aziz III ibn Sa'ud**, imam dels wahhabitès, aconseguiren conquerir la regió d'Al-Hijaz i les ciutats santes de Medina i la Meca entre el 1924 i el 1925. Dos anys més tard, hom creà el primer regne wahhabita de l'Aràbia central (al-Hijaz, Nagd i Dependències), que prengué el nom d'Aràbia Saudita el 1932. !

Política i religió a la península Aràbiga

“[El wahhabisme] constitueix la religió oficial de l'Aràbia Saudita i d'altres estats de la península Aràbiga. És una variant doctrinal de l'islam sunnita que s'inspira en la reforma del jurista hanbalita Ibn Taymiyya (1263-1328) i té com fundador Muhammad ibn Abd al-Wahhab (1703-1791), que s'uní i convertí a la tribu dels ibn Sa'ud. Com recorda Olivier Roy, el wahhabisme insisteix en el principi de la unitat de Déu, rebutja el culte als «sants» (tan present en el sufisme i en l'islam popular, especialment al Magrib) i el pelegrinatge i l'oració sobre les seves tombes (el segle XVIII els wahhabitès destruïen les tombes dels «sants»), considera heretges els xiïtes i declara infidels (no solament pecadors) els musulmans que no segueixen estrictament els preceptes islàmics. També condemna la música, la poesia, el tabac, el riure, etc., rebutja qualsevol interpretació de l'islam anterior a la seva revolució i només reconeix com a fonts sagrades l'Alcorà i la Sunna. El wahhabisme és un islam estricte i purità però políticament no revolucionari: el seu futur està unit al d'una monarquia, concepte que, tanmateix, no apareix en l'Alcorà i la Sunna”.

A. Segura i Mas, *El món àrab actual* (1997, pàg. 94-95).

L'Aràbia Saudita representa la variant absolutista d'allò que hom denomina **tribalisme dinàstic** i, al mateix temps, és l'exemple més clar de la importància que revesteix la **indústria del petroli** (primer productor mundial) en la configuració de l'economia (pas de la ramaderia nòmada a la indústria petroquímica) i de la societat (avui més del 80% de la població beduína resideix en ciutats). Un tercer factor que singularitza el cas de l'Aràbia Saudita és el fet de ser el “guardià” dels dos principals llocs sants de l'islam, la Meca i Medina, la qual cosa converteix tot el país en **horm** (“territori sagrat prohibit —en principi— als no musulmans i a l'exercici de qualsevol altre culte”).

Lectures recomanades

Atesa la poca bibliografia assequible sobre la península Aràbiga, encara resulta molt útil la consulta de:

Bonnefant, P. (dir.) (1996). *La Péninsule Arabique aujourd'hui* (2 vol.). París: CNRS.

Thual, F. (1997). *Abrégé géopolitique du Golfe*. París: Ellipses.

Zorgbide, Ch. (1991). *Géopolitique et Histoire du Golfe*. París: Presses Universitaires de France.

Per aquest capítol, remetem a la bibliografia citada al mòdul “El món araboislàmic actual I” a l'apartat 1.1. !

Oasi a l'Aràbia Saudita.

El tribalisme...

... és encara l'element comú que defineix els règims polítics dels països de la península Aràbiga. Això i tot, encara hi ha matisos: tribalisme dinàstic absolut (Aràbia Saudita, Unió d'Emirats Àrabs, Oman i Qatar), tribalisme dinàstic liberalitzat (Bahrain, Kuwait) i tribalisme republicà militar “nacionalista” (l'antic Iemen del Nord) o “marxista” (l'antic Iemen del Sud).

Aquesta singularitat religiosa provocà fortes tensions amb motiu del desplegament de les tropes de la coalició internacional durant la guerra del Golf.

Des de la constitució del regne, la família Sa'ud ha garantit la continuïtat dinàstica. Tanmateix, Sa'ud ibn Abd al-Aziz, successor d'Abd al-Aziz III ibn Sa'ud, hagué d'acceptar la imposició d'un príncep hereu en la figura del seu germà, l'emir Faysal, per tal de posar fi a les pugnes entre els clans de la família regnant i els seus aliats. Les tensions entre els dos germans foren una constant en el regnat de **Sa'ud** (1953-1964) el qual, després dels problemes provocats per la mala gestió reial i per la creixent oposició nasserista (1958 i 1962), es veié obligat a cedir plens poders al seu germà Faysal. Finalment, el 2 de novembre de 1964, en plena crisi del Iemen del Nord i després de l'escissió dinàstica dels "Emirs Lliures" (joves membres de la família reial que es proclamaren republicans i nasseristes i s'exiliaren a Egipte el 1963), el Consell d'Emirs i el Consell d'Ulemes destituïren Sa'ud al·legant motius de salut i proclamaren rei el seu germà Faysal.

El mandat de **Faysal** (1964-1975) es caracteritzà per una tímida modernització del règim (sobretot de l'administració), el qual continuà sense adoptar una Constitució ni obrir-se a la democràcia. D'altra banda, gràcies a les exportacions de petroli i al sistema de **joint-ventures** (la inversió estrangera directa estava prohibida i hom havia de recórrer a establir convenis amb empresaris i negociants del país), els grans comerciants i financers, els tecnòcrates i els militars estaven cridats a bastir els fonaments socials del nou Estat saudita. El rei morí, però, en un obscur atemptat el 1975 i fou substituït pel seu germà **Haled**, que governà fins el 1982 i gaudí del segon boom petroler (el preu del barril de 34 octans passà d'11,65 dòlars el 1974 a 34 dòlars el 1981). ⚠

Les rendes del petroli han amagat durant molt de temps la misèria i la marginació legal en què viuen els immigrants procedents d'altres països àrabs (gairebé la cinquena part de la població total) i el malestar d'uns joves saudites, millor educats i més urbanitzats que els seus pares, que no troben acomodació al sistema. Els brots de violència i la caiguda dels preus del petroli han marcat el regnat de **Fahd ibn Abd al-Aziz**, que succeí el seu germà Haled el 1982.

En els darrers anys, el malestar social s'ha intensificat a causa de l'empitjorament de la situació econòmica: els preus del petroli continuen a la baixa, la custòdia dels llocs sants de l'islam genera més pèrdues que no pas beneficis i el deute extern superava els 17 milions de dòlars abans de la guerra del Golf. El 1991, la presència de 500.000 soldats estrangers i no musulmans en

El poder dels monarques...

..... dels règims de tribalisme dinàstic absolut no gaudeixen de poder il·limitat, contràriament al que hom pensa. A l'Àrabia Saudita, el rei ha de respectar els pactes dels clans de la família regnant amb els seus aliats i les decisions dels representants de l'estament polític (Consell d'Emirs) i religiós (Consell d'Ulemes).

Central tèrmica de gas a l'Àrabia Saudita.

Lectures complementàries

Volem mencionar dos recents i interessants treballs d'història política saudita:

Da Lage, O. (1996). *Géopolitique de l'Arabie saoudite*. Brussel·les: Complexe.

Foulquier, J.M. (1995). *Arabie Saoudite, la dictature protégée*. París: Albin Michel.

“terra santa” minà el poc prestigi interior i exterior que conservava el **règim gerontocràtic** dels ibn Sa’ud. Des de llavors, els atemptats islamistes contra la presència nord-americana (dinou morts i centenars de ferits el juny de 1996), les manifestacions i les protestes sacsegen la vida d’un país en què el poder segueix negant-se a qualsevol conat de reforma i reprimeix durament tota oposició.

La fortuna del Servidor dels Llocs Sants de l’Islam

En un llibre demolidor, Jean-Michel Foulquier, antic diplomàtic francès a al-Riyad, ha acusat la família reial de quedar-se amb una comissió d’entre el 30 i el 40% per cada contracte de compra d’armament i, citant el *Fortune Magazine*, ha estimat la fortuna del rei Fahd en 20 mil milions de dòlars. A més, cal afegir els dotze palaus que posseeix a l’Aràbia Saudita, el bunker NBC (protecció contra les armes nuclears, bacteriològiques i químiques) de més de 14.000 m² que es va fer construir després de la guerra del Golf, els iots (un de sol valorat en més de 100 milions de dòlars), els palaus que té a Cannes, Ginebra i Marbella i un llarg etcètera que inclou una extensa propietat prop de París (departament d’Yvelines) i una illa artificial comunicada amb la península per una autopista (Foulquier, 1995, pàg. 35-36 i 41).

El rei Fahd...

... supera els 77 anys d’edat i els greus problemes de salut l’apartaren *de facto* del poder el 1995. El seu germanastre Abdal-lah, príncep hereu i poder fàctic en l’actualitat, té 75, i el príncep Sultan, tercer en la línia successòria, 74.

1.2. Els altres països de la península Aràbiga

Tret del futur Iemen del Nord (1911) i de l’Aràbia Saudita (1932), els països de la península Aràbiga no assoliren la independència fins ben entrada la segona meitat del segle. El primer país a proclamar-se independent fou Kuwait (1961) a causa de les pressions de l’Aràbia Saudita i de l’Iraq per annexionar-se’l. El segon país fou el Iemen del Sud (1967) on l’oposició nacionalista obligà els britànics a abandonar el protectorat d’Aden. Finalment, la guerra dels Sis Dies fou el catalitzador que propicià la independència de la resta de països de la península (Bahrain, l’Oman, Qatar i la Unió d’Emirats Àrabs) el 1971. 🚫

Al **Iemen del Nord**, el destronament de l’imam al-Badr i la proclamació de la República conduí a la guerra civil (1962-1970), en la qual s’implicaren Egipte, que donà suport als republicans, i l’Aràbia Saudita i la Gran Bretanya, que ajudaren els partidaris de l’imamat. Després del conflicte, hom optà per una Constitució republicana conservadora i respectuosa amb els preceptes islàmics. Tanmateix, la manca de recursos econòmics, la corrupció i ineficàcia administratives, i la divisió de l’exèrcit afavoriren la reiteració de cops d’Estat militars fins al procés de modernització i democratització iniciat pel president **Ali Abdal-lah al-Salih** el 1978.

La independència del **Iemen del Sud** (1967) donà pas a una guerra civil entre els dos grans moviments que havien protagonitzat la lluita armada contra la presència britànica i en el si del **Front Nacional d’Alliberament** (FNA). El 1970 s’imposà l’ala esquerrana de l’FNA, la qual proclamà la República Democràtica Popular del Iemen i inicià un procés d’aproximació a Moscou (Tractat de Cooperació i Amistat del 1979) i als règims socialistes. Poc més tard, la lluita pel poder en un país extremadament pobre, amb una societat majoritàriament tradicional però sotmesa a la rígida ortodòxia marxista, comportaren una nova i cruenta guerra civil (1985-86).

Els països independents...

... adoptaren règims monàrquics tradicionals (tribalisme dinàstic absolut o liberalitzat), la qual cosa reforçava el lideratge d’al-Riyad i l’alineació prooccidental. Les excepcions foren el Iemen del Sud, on es proclamà la República Popular del Iemen del Sud (comunista) i el Iemen del Nord, on el destronament d’al-Badr (1962) donà pas a la República Àrab del Iemen.

Lectura recomanada

Al respecte de la història contemporània del Iemen actual:

Carapico, S. (1998). *Civil Society in Yemen. The Political Economy of Activism in Modern Arabia*. Cambridge: Cambridge University Press.

La unificació del Iemen (1990) ha estat un camí llarg i difícil, agreujat per les tensions generades pel descobriment de petroli (1988) a la frontera entre el dos països germans. La voluntat d'unificació, però, molt viva entre la població iemenita, acabà imposant-se.

Kuwait és el feu de la família al-Sabah, que governa el país des del segle XVII. La independència (1961) donà pas a una experiència constitucional i democràtica efímera i limitada (l'Emir nomenava una Assemblea amb les mínimes atribucions i el vot era masculí i restringit als que podien provar la seva ciutadania des del 1920), que fou restringida i substituïda per una política autoritària el 1976. El 1981, l'emir **Gabar al-Ahmad al-Sabah** accedí a reinstaurar plenament la Constitució i se celebraren eleccions al Parlament, sense autoritzar ni legalitzar, però, els partits polítics.

Tanmateix, la discriminació legal dels immigrants àrabs i musulmans (gairebé els dos terços de la població total), la creixent contestació política i l'onada d'atemptats de grups extremistes contra la presència estrangera (ambaixades de França i d'EUA) i contra el mateix Emir (1985) afectaren la societat kuwaitiana. Tot això i la poca vocació constitucional de la família al-Sabah portaren a una nova suspensió de la Constitució el juliol de 1986. En el moment de la invasió iraquiana (agost de 1990) la Constitució continuava en suspens.

Les mancances constitucionals s'han compensat amb l'**elevat nivell de vida** que proporcionen les **exportacions de petroli**: finançament estatal de l'habitatge; un dels millors serveis sanitaris del món, que s'ha traduït en una de les esperances de vida més elevades (76,2 anys el 1995-2000), i un sistema educatiu obligatori i gratuït (l'escolarització infantil atenyia el 100% el 1974) que inclou l'alimentació dels escolars i les borses d'estudis superiors a l'estranger en el cas dels homes. D'altra banda, fins a la invasió de 1990, Kuwait va saber aprofitar les rendes petrolieres per a finançar el desenvolupament d'una economia sòlida i relativament diversificada. Al mateix temps, des de la fi dels anys seixanta, hom empenia una agressiva política financera que escampava les **inversions kuwaitianes** arreu del món industrialitzat. 🌐

El 26 de febrer, després de set mesos d'**ocupació iraquiana**, Kuwait fou alliberat. Llavors, el govern hagué d'enfrontar-se a una tasca ingent: apagar els gairebé 700 pous de petroli malmesos i assolir el nivell de producció anterior a la guerra; restaurar el subministrament d'aigua i d'electricitat; refer les llistes de ciutadans; i desarmar els kuwaitians de la resistència i de les tribus. Tot això s'havia de fer amb una població reduïda per por de ser desbordats per

El suport a l'Iraq...

... per part d'ambdós Iemen després de la unificació comportà el retorn d'un milió d'emigrants expulsats de l'Àrabia Saudita. Les eleccions de 1993 confirmaren la supremacia política del nord i d'Ali Abdal-lah al-Salih, però originaren una nova guerra civil (1994). En els darrers anys, la corrupció i les dificultats econòmiques alimenten la contestació al règim.

Lectura recomanada

L'estudi d'Ishow encara és la millor síntesi de la història kuwaitiana:

Ishow, H. (1989). *Le Koweït. Évolution politique, économique, sociale*. París: L'Harmattan.

una immigració estrangera que exigia massa contraprestacions. Tampoc es podia recórrer a les inversions a l'estranger (uns 100 mil milions de dòlars) perquè, com en el cas KIO a Espanya, havien desaparegut literalment en adquisició d'armament i en ajuts als més de quatre-cents mil exiliats kuwaitians. Paral·lelament, el retorn a la legalitat constitucional es feia dins el marc de la limitada Constitució de 1961.

Hom observa alguns canvis, per bé que lents, en l'estructura política de l'emirat. Les dues darreres eleccions legislatives (1992 i 1996) han portat al Parlament una qualificada minoria islamista, una majoria liberal i una important representació beduïna, la qual, malgrat la seva fidelitat a l'emir, reclama unes prestacions socials que l'Estat no sembla en condicions de satisfer.

El segon Estat més extens de la península Aràbiga, l'**Oman**, és governat per la dinastia dels Sa'id des del segle XVIII i mai no ha estat pròpiament una colònia britànica tot i la forta influència de Londres a l'imamat. A la segona meitat del segle XX, la pobresa i la rigidesa politicoreligiosa provocaren un creixent descontentament popular i impulsaren la revolta armada de la regió de Dhufar. Per tal de barrar el pas a la revolució, els serveis secrets britànics decidiren donar suport al cop d'estat que dugué a terme el fill del soldà, **Qabus ibn Sa'id**, el 1970. Un any després, l'Oman assolí la independència.

El nou soldà es proposà posar fi a la revolta de la regió de Dhufar i modernitzar el país. La pau arribà el 1976, però la modernització del país encara trigà: el 1997 s'aprovava el primer codi de l'estatut personal i s'instituïa un Consell d'Estat, un Consell de l'Oman i un Tribunal Suprem. Al mateix temps, se separaren els ministeris de Justícia i d'Afers religiosos.

L'Oman...

... és l'únic país musulmà d'obediència ibadita (el 60% de la població són kharigites). Aquesta particular adscripció religiosa data d'un primer imamat kharigita fundat el segle VIII.

Pel que fa a política exterior, l'Oman s'ha caracteritzat per la diferència respecte de la resta de països de la regió. Reconeugué implícitament l'Estat d'Israel des del seu inici i autoritzà l'obertura d'una representació comercial israeliana al país el 1996 i alhora donà suport a l'ANP (legació diplomàtica a Gaza des del 1997). No trencà les relacions amb Egipte després de la signatura dels acords de Camp David i encara avui manté excel·lents relacions amb l'Iran, fins i tot després de la guerra Iran-Iraq. D'altra banda, no forma part de l'Organització de Països Exportadors de Petroli (OPEP) ni de l'Organització de Països Àrabs Exportadors de Petroli (OPAEP). ❗

Un arxipèlag de trenta-tres petites illes conformen l'imamat de **Bahrain**, el país menys extens de la regió i també el més densament poblat (immigrants en una tercera part). Fou el primer país a diversificar la seva economia per a fer front a l'esgotament progressiu de les reserves de petroli (indústria de refinatge, producció d'alumini i de gas natural, construcció naval, serveis financers i bancaris, turisme, seu de la Universitat del Golf). El Parlament i la Constitució foren abolits el 1975 i, des de llavors, no han cessat les reivindicacions polítiques reclamant la seva reinstauració i certes millores socials (integració dels xiïtes, entre el 15 i el 30% de la població).

El wahhabisme és la religió oficial del país menys poblat de la península Aràbiga, **Qatar**, paradigma de l'emirat petroler. El 1974, l'Estat prengué el control total dels jaciments i de les companyies petroleres que operaven al país i amb les rendes del petroli finançà la modernització econòmica (refinatge de petroli, indústria petroquímica) i social (educació, sanitat, transports). Tanmateix, el conservadorisme religiós i polític que caracteritzen al país no pogué ser capgirat per la tímida reforma política de 1979 ni per la revolta de palau de 1995, en què el xeic Halifa ibn Ali al-Tani fou substituït pel seu primogènit, el xeic **Hamad ibn Halifa**).

No sembla, però, que s'hagi desenvolupat un moviment opositor important i, com en altres països productors de petroli, només el problema d'una mà d'obra immigrant força marginada projecta una ombra d'incertesa sobre l'estabilitat futura del país. També podrien derivar-se problemes de les disputes frontereres (terrestres o de fons marins) amb l'Aràbia Saudita, la Unió d'Emirats Àrabs, l'Iran o Bahrain (tensions el 1986 i el 1991).

Distribució de la població immigrada a Qatar

"El 1975, sobre una població estimada de 170.000-200.000 habitants, hom calculava que els immigrants representaven prop de la meitat de la població. En el cas de la població activa, calculada en 66.350 treballadors, el percentatge d'immigrants atenyia el 81,2% (53.850 treballadors estrangers per 12.500 qatarians), distribuïts entre indopakistanesos (el 58% dels treballadors estrangers), egipcis (l'11%), iranians (el 9%), jordano-palestins (el 4%), altres països àrabs (el 5%), asiàtics (el 5%), europeus (el 3%), de diversos llocs (el 5%).

A començament dels 90, amb una població estimada d'uns 350.000 habitants, la població estrangera s'aproximava al 70% del total i al 90% de la població activa: 75.000 pakistanesos, 35.000 hindús, 20.000 iranians, 18.000 de Bangla Desh, 30.000 palestins, 15.000 jordans, libanesos, egipcis i sudanesos i 10.000 europeus (inclosos 8.000 britànics)".

A. Segura i Mas, *El món àrab actual* (1997, pàg. 120).

Els xeics d'**Abu Dhabi** i de **Dubayy** esdevingueren president i vicepresident de la **Unió dels Emirats Àrabs**, federació que es constituí en Estat independent el 1971. Hom adoptà una Constitució (encara vigent) que preveia la divisió de càrrecs segons la importància i la riquesa dels dos emirats principals.

La Unió dels Emirats Àrabs...

... és una federació d'emirats de 83.000 km² i 2,4 milions d'habitants. Els emirats més importants són Abu Dhabi (87% del territori, 41% de la població i 60% de la riquesa), Dubayy (5%, 26% i 25%) i al-Sariqa (3%, 17% i 12%).

Lectura recomanada

Resulta interessant la perspectiva global de la zona del Golf que ofereix el treball següent:

Cordesman, A.H. (1997). *Bahrain, Oman, Qatar and the UAE: Challenges of Security*. Boulder: Westview Press.

L'evolució de la Federació està estretament relacionada amb els recursos petrolers, els quals han permès la diversificació de l'economia (agricultura intensiva desenvolupada en hivernacles, indústria de refinatge, producció d'alumini), la creació d'una moderna infraestructura de comunicacions i l'ampliació dels serveis socials.

Això no obstant, el petroli ha transformat també les estructures demogràfiques dels Emirats: entre el 1964 i el 1978, les necessitats de mà d'obra foren tan acusades que la immigració augmentà la població total de 85.000 a 861.700 habitants. El 1993, s'arribava al 1.710.000 i, actualment, s'han superat ja els 2.400.000, dels quals aproximadament el 90% són immigrants (àrabs i, sobretot, indopakistanesos).

2. El Magrib. La Unió del Magrib Àrab

El Magrib constitueix un conjunt homogeni dins del món àrab ateses les circumstàncies ètniques, històriques i culturals comunes als cinc països que el configuren. A causa d'aquestes circumstàncies, hom ha provat de desenvolupar una zona comercial amb la signatura a Marràqueix del tractat de la **Unió del Magrib Àrab** (17 de febrer de 1989). Això no obstant, el fracàs de la modernització i les dificultats econòmiques han afavorit l'ascens de l'islamisme, i la divisió entre els països magribins ha empitjorat per raó del conflicte del Sàhara Occidental.

2.1. Líbia, Tunísia, Mauritània

El primer país del Magrib en accedir a la independència fou **Líbia** (1951), sota la forma d'una monarquia federal governada per **Muhammad Idris**. Molt aviat, però, el descobriment de petroli (1959) i la difícil situació política del país (aliat dels occidentals i de Bourguiba i alhora enemistat amb Nasser, que feia arribar armes a Algèria a través de Líbia) provocaren profunds canvis socials i polítics. Les rendes del petroli feren possible la importació de béns d'equipament i de productes de luxe i de consum i afavoriren la corrupció, el nepotisme i la malversació dels recursos. Mentrestant, la població rural emigrà a les ciutats on la major part vivia sumida en la pobresa. Finalment, l'actitud prooccidental durant la guerra dels Sis Dies propicià un **cop d'Estat d'inspiració nasserista** el setembre de 1969.

El nou règim, liderat per **Muammar al-Gaddafi**, nacionalitzà el sector dels hidrocarburs i les companyies estrangeres i decretà l'arabització del país, tot exigint l'evacuació de les bases militars dels EUA i de la Gran Bretanya. Implantà també un sistema de partit únic (la **Unió Socialista Àrab**) de caire revolucionari i socialista que es manifestà a favor de la unitat àrab i de l'expansió dels principis de l'islam i en contra de l'imperialisme, del racisme i del sionisme. A més, impulsà el Moviment de Països No Alineats i la lluita contra el subdesenvolupament social i econòmic.

A partir de l'alça del preus del petroli (1973), les exportacions de cru i gas natural (prop del 94% del total) permeteren millorar notablement el nivell de vida, que atenyia els 13.000 dòlars de PIB per càpita el 1980. Les **rendes del petroli** han generat, però, una **actitud rendista** i no participativa entre la

Lectures recomanades

La bibliografia disponible sobre el Magrib recent és molt abundant. Destacarem, doncs, les obres actuals que permetin una millor aproximació històrica:

Balta, P. (1994).

El Gran Magreb. Desde la independencia hasta el año 2000. Madrid: Siglo XXI.

Hernando de Larramendi, M.; López García, B. (1996). *Sistemas políticos del Magreb actual.* Madrid: Mapfre.

Lacoste, C. i Y. (dir.) (1991). *L'État du Maghreb.* París: La Découverte.

Segura i Mas, A. (1994). *El Magreb del colonialismo al islamismo.* Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona.

Lectures recomanades

Per a l'estudi de Líbia, són bàsiques les obres de.

Burgat, F.; Laronde, A. (1996). *La Libye.* París: Presses Universitaires de France.

Djaziri, M. (1996). *État et Société en Libye.* París: L'Harmattan.

població líbia, la qual tendeix a deixar les tasques productives en mans dels **immigrants**. Ni els intents de Gaddafi per a vèncer aquesta actitud, ni la campanya per la revolució cultural i la construcció del socialisme (1973), ni l'adopció del nom oficial d'Estat de les Masses Àrabs de Líbia Popular i Socialista (1977) no semblen haver tingut massa èxit.

A pesar de l'**opacitat informativa** que caracteritza el règim de Gaddafi, sembla que aquest ha hagut de fer front a diversos intents de cop d'estat ("complot de juliol" de 1975) i a una creixent oposició interior de tota mena (estudiants, islamistes, oficials de l'exèrcit, etc.). En política exterior, el líder libi ha utilitzat una **retòrica revolucionària radical** que li ha comportat més problemes (bombardeig de Trípoli i Benghazi per part de l'aviació dels EUA l'abril de 1986) que no pas beneficis. 🚫

Després del trencament de la Unió amb el Marroc (1984) i del recolzament de Líbia a Teheran en la guerra contra l'Iraq, el règim de Gaddafi inicià una tímida liberalització política (1988) que posà fi a la llarga i fracassada intervenció militar al Txad (1969-1987). Tanmateix, la caiguda dels preus del petroli i l'embargament decretat el 1992 pel Consell de Seguretat de l'ONU —la qual, pressionada pels EUA i la Gran Bretanya, acusa els serveis secrets libis d'haver participat en els atemptats contra els avions de la PANAM (1988, 270 morts) i de l'UTA (1989, 170 morts)—, han obstaculitzat l'obertura política i han dificultat les relacions internacionals de Líbia.

Actualment, el règim de Gaddafi sembla que coneix creixents problemes interns en forma de crisi econòmica, d'ascens dels corrents islamistes (reiterats aldarulls a Benghazi) i de complots militars, els quals no han ocasionat fissures importants en el govern libi.

A **Tunísia**, la independència (1956) comportà l'abolició de la monarquia i la proclamació de la República. El primer president fou **Habib Bourguiba**, qui es va fer amb la direcció del **Neo Destour** després d'eliminar la branca iussefista (el mateix Salah Ben Youssef era assassinat a Frankfurt el 1961). Bourguiba imposà un règim presidencialista (formalment multipartidista però a la pràctica de partit únic), prooccidental i amb trets legislatius poc freqüents en el món àrab, notablement en l'aspecte familiar (permissió parcial de l'avortament, prohibició de la poligàmia, legalització del divorci, control de la natalitat). El règim fou tanmateix poc respectuós amb la tradició àrab i musulmana (festa setmanal el diumenge, domini del francès a l'ensenyament, feble observança dels preceptes religiosos), la qual cosa generà tensions i afavorí l'ascens dels grups islamistes. 🚫

Els immigrants...

... representaven el 30% de la població activa el 1974 i el 45% el 1985. La distribució per nacionalitats era la següent: egipcis (39%), tunisencs (14%), turcs (8%), marroquins (6%), jordanopalestins, siris i europeus occidentals (5%), sudanesos i pakistanesos (4%), hindús (3%), mauritans (2%) i altres ètnies (6%).

Els tres períodes del mandat de Bourguiba (1956-1987)

La primera etapa (1956-1970) constituí l'afirmació de la sobirania (creació de l'Exèrcit i de la Banca i la moneda nacionals, nacionalització dels ferrocarrils) i de les reformes polítiques (Constitució de 1959) i socials destinades a obtenir el desenvolupament econòmic. El 1961 la política econòmica liberal fou substituïda per un rígid "socialisme de cooperatives" que procedí a nacionalitzar les terres en mans dels estrangers i pretengué reformar les estructures per tal d'aconseguir la descolonització econòmica i l'autodesenvolupament, sense renunciar, però, a la participació de capital estranger (creació d'empreses mixtes). La burocratització i la resistència dels pagesos a integrar-se en les cooperatives feren fracassar l'experiència malgrat l'ajuda nord-americana i francesa.

La segona etapa (1970-1980) s'inicià amb un tomb programàtic que portà del "socialisme de cooperatives" al "liberalisme salvatge" del primer ministre Hedi Nuir, el qual afavorí l'emergència d'una nova burgesia i l'enriquiment global del país a canvi d'una creixent polarització social i territorial. Al mateix temps, la liberalització provocà esquerdes en el ferri control polític i l'hegemonia del Neo Destour començà a ser contestada per determinats sectors de la UGTT i un desenvolupat moviment islamista durament reprimit per l'exèrcit (revolta de 1978).

La darrera etapa (1980-1987) representà la continuïtat de les contradiccions sorgides en l'etapa anterior. La combinació d'una creixent liberalització política (el Moviment de la Tendència Islàmica en fou exclòs) amb l'aplicació sense concessions dels "tres pilars" de la "doctrina de l'FMI" (obertura de fronteres, contracció de la demanda interior i privatització) provocà una creixent contestació social que desembocà en la "revolta del pa o del cuscús" de 1984. La revolta fou novament reprimida amb duresa per l'exèrcit comandat per Ben Alí.

Entre el 1956 i el 1987 Tunísia conegué un important **creixement econòmic** en el qual l'agricultura es modernitzà, el desenvolupament industrial conduí a la diversificació (siderúrgia, mecànica, química i refinatge, tèxtil, conservera), el turisme es convertí en una important font de divises i el petroli i el gas natural també aportaren la seva petita contribució. En canvi, el balanç politicocultural del mandat de Bourguiba és decebedor. El règim presidencialista de caire totalitari originà una greu manca d'estructuració social i institucional i s'obsessionà a perseguir al **moviment islamista** i al seu líder principal, **Rachid Gannuchi**.

El febrer de 1987, un suposat complot d'inspiració iraniana provocà centenars de detencions de militants del Moviment de la Tendència Islàmica (MTI), entre els quals hi havia Gannuchi, i de membres de l'exèrcit. Bourguiba pretenia una repressió exemplar que incloïa diverses sentències de mort, però **Ben Alí**, convençut que això portaria el país a la guerra civil, decretà la incapacitat mental de Bourguiba i assumí la presidència.

El nou president proposà un pacte nacional a totes les forces polítiques, incloïent l'MTI, que fou signat el 1988 pels principals partits de l'oposició. Tanmateix, les promeses de reformes constitucionals, amnistia, multipartidisme i democràcia foren un breu mirall que es trencà amb la negativa de legalitzar els islamistes (1989). Les eleccions de 1989, on el **Reagrupament Constitucional Democràtic** (RCD, l'antic Neo Destour) tornà a fer-se amb tots els escons i Ben Alí (únic candidat) amb la presidència, confirmaren la curta volada del projecte reformista.

Lectures recomanades

La historiografia francesa encara és capdavantera en la producció bibliogràfica sobre Tunísia:

Martin, F. (1993). *Histoire de la Tunisie contemporaine*. París: L'Harmattan.

Toumi, M. (1989). *La Tunisie de Bourguiba à Ben Ali*. París: Presses Universitaires de France.

Fàbrica de catifes a Tunísia.

Des de llavors Tunísia, que es beneficia de les inversions i del **turisme europeu** i d'una relativa bona salut econòmica a causa d'una demografia comparativament més equilibrada que la d'altres països del Magrib, intenta aconseguir l'homologació política d'un règim que conserva fortes **temptacions totalitàries** (Amnistia Internacional ha denunciat reiteradament la forta repressió del moviment islamista). El 1994, Ben Alí, de nou candidat únic en ser rebutjada la candidatura de Moucef Marzuki (expresident de la Lliga Tunisenca de Drets Humans), obtingué la reelecció i l'RCD aconseguí una aclaparadora majoria.

Les limitacions de la Tunísia de Ben Alí

“Paralitzat pel temor que el multipartidisme real obrís les portes a l'islamisme, el règim de Ben Alí sembla incapaç de superar la contradicció entre una evolució econòmica positiva i una liberalització política insuficient, però, tanmateix, gaudeix de la confiança dels dirigents europeus. Així, en la visita oficial que féu a Tunísia l'octubre de 1995, el president francès Jacques Chirac saludava «l'èxit de l'experiència tunisenca» que combina, va dir, «modernització, democratització i pau social». Al mateix temps, Muhammad Moadà, líder del Moviment dels Demòcrates Socialistes (MDS), el principal partit de l'oposició no islamista, era arrestat per haver enviat un memoràndum al president on criticava el tarannà absolutista del règim. Poc després, era acusat de connivència amb una potència estrangera (Líbia) i condemnat a onze anys de presó. La repressió segueix sent la planta més conreada en el jardí secret de Ben Alí”.

A. Segura i Mas, *El món àrab actual* (1997, pàg. 205-206).

Mauritània, el país més pobre del Magrib i un dels més pobres del món àrab, és una enorme llenca de desert solcada al sud pel riu Senegal i amb prou feines habitada per dos milions de persones. És un somni colonial que aplega, en una **unitat difícil i conflictiva**, els antics nòmades araboberbers de les regions occidentals del Sàhara, els “moros” (prop de la meitat de la població), les societats sedentàries negroafricanes de la riba nord del Senegal (la tercera part) i els haratine, descendents dels esclaus negres que foren islamitzats i assimilats culturalment per les comunitats mores.

Lectures recomanades

Pel que fa a Mauritània, destaquem els treballs següents:

Belvade, Ch. (1989).

La Mauritanie.

París: Karthala-Cermoc.

Daure-Serfaty, Ch. (1993).

La Mauritanie. París:

L'Harmattan.

Des de la independència (1960), hom instaurà un règim de partit únic (**Partit del Poble de Mauritània**) sota la presidència de **Moktar Ould Daddah**. Amb la intenció de fer front als problemes de la construcció de l'Estat, hom fixà la capital (inexistent en època colonial) en el petit llogarret de Nouakchott i provà de definir l'adscripció cultural i lingüística del nou país (els negroafricanos sempre han reclamat la cooficialitat del francès i veuen amb desconfiança l'adscripció magrebina de Mauritània, perquè contribueix a reforçar l'hegemonia araboberber).

A partir de la nacionalització de les mines de ferro el 1974 (abans en mans estrangeres, sobretot franceses) fou possible una certa diversificació de l'economia. Malgrat tot, la **ramaderia** constitueix encara avui el principal recurs econòmic del país, a pesar del fort retrocés que patí amb la sequera de la dècada dels setanta, la qual també forçà a la sedentarització de la població (el 85% de població era

nòmada el 1965; el 1989 només ho era el 17%). En la taula següent podem observar les conseqüències de la sequera en el nombre de caps de bestiar (en milions d'animals) de la cabana ramadera mauritana:

Espècie animal	1959	1968	1973	1991
Bovins	1,1	2,5	1,1	1,4
Ovins i caprins	8,0	6,7	5,8	8,8
Camèlids	0,5	0,7	0,7	1,0

Font: Bonte, P. (1994). "L'évolution de la société rurale mauritanienne" (pàg. 84). A: Diversos autors. *Mauritanie. Un Tournant démocratique?*. París: Karthala-Cermoc (Politique Africaine, núm. 55).

La signatura dels **acords Tripartits de Madrid** (1975) fou un greu error del president Daddah, perquè implicava Mauritània en una guerra per a la qual no estava preparada, i atiaa els enfrontaments entre els araboberbers, simpatitzants de la causa sahrauí, i els negroafricans, els quals temien una anexió territorial (l'antic Río de Oro) que reforçés l'hegemonia araboberber i escorés definitivament el país cap al Magrib. A més, les ofensives del Front Polisario, el qual atacà en diverses ocasions el ferrocarril miner i la mateixa capital, danyaren la pobra economia del país.

En aquest context, tingué lloc el cop d'estat de juliol de 1978 que posà fi a la participació mauritana en la guerra del Sàhara (1979) i nomenà president **Haidal-la**, nascut a l'excolònia espanyola i simpatitzant de la causa sahrauí. El mandat de Haidal-la (1979-1984) finalitzà amb un nou cop d'estat militar propiciat pel distanciament creixent entre el president i el Comitè Militar de Salvació Nacional i, sobretot, pel reconeixement el 1984 de la República Àrab Sahrauí Democràtica (RASD), cosa que suscitava el perill d'un enfrontament directe amb el Marroc.

Des de 1984, la vida política de Mauritània ha deixat d'estar condicionada pel conflicte del Sàhara Occidental i ha passat a debatre's en les dificultats inherents a una obertura democràtica des d'un règim de partit únic. Pel que fa a la política interior, la dualitat racial i la coexistència ètnica són encara fràgils i les revoltes sacsegen periòdicament el país (1966, 1968, 1986, 1989 i 1990) a pesar del factor de cohesió religiós.

El conflicte interètnic de 1989

"El 1989, un nou conflicte interètnic esclatava a les dues ribes del riu Senegal arran d'una picabaralla entre pagesos soninkés senegalesos i pastors mauritans. El conflicte, aparentment intranscendent, derivà ràpidament en veritables *pogroms* contra la població negra a Mauritània i contra la població «mora» al Senegal. Els dos països estigueren molt a prop del conflicte armat. Segurament, els dos problemes més importants, que sens dubte decidiran el futur d'aquest país, són la qüestió tribal i la qüestió racial".

A. Segura i Mas, *El món àrab actual* (1997, pàg. 176).

El nou president, **Sid Ahmed Taya**, també ha fet esforços formals per a instaurar un règim civil. El 1991 s'aprovà en referèndum una nova constitució que, nominalment, obria el pas a un sistema multipartidista. Des de llavors s'han celebrat eleccions municipals i presidencials (1992 i 1997), en què Taya ha renovat la presidència, i legislatives (1992 i 1996), amb victòria del partit de Taya (Partit Republicà Democràtic i Social) i denúncies per frau electoral per part de l'oposició.

En tot cas, la qüestió tribal i la qüestió racial encara condicionen fortament la vida política d'un país que ha conegut una millora de la producció agrària i ramadera en els darrers anys i, a pesar dels aldarulls (1992, 1995), ha seguit les recomanacions neoliberals de l'FMI. A més, ha refet les relacions amb els països del Golf (trencades arran del suport de Nouakchott a Saddam Hussein a la guerra del Golf) i s'ha aproximat a la UE.

2.2. El Marroc

El Marroc és l'únic país del Magrib que té una **tradició estatal** anterior a la colonització i que arriba a la independència (1956) amb una **doble legitimitat**. D'una banda, el soldà **Muhammad V**, el qual s'havia enfrontat als francesos, es convertí en el símbol de la independència i de la continuïtat política de l'Estat (successió dinàstica des del segle XVII) i en el garant de la religió (Comanador dels creients). De l'altra, el partit nacionalista marroquí **Istiqlal** havia obtingut un gran suport popular en la lluita contra el colonialisme. Aquesta doble legitimitat caracteritzà la lluita política dels primers anys, en què s'imposà finalment la monarquia, la qual utilitzà les xarxes clientelars locals per a obtenir la fidelitat rural i impulsà partits "oficialistes" per a oposar-los a l'Istiqlal en el si d'un **govern d'Unitat Nacional**.

L'Istiqlal...

... pagà molt cara la pugna amb la Corona i el pas pel govern (1956-1963). Des de llavors, el partit s'escindí entre partidaris de participar en el govern i avalar indirectament les decisions del monarca i defensors de mantenir-se en l'oposició, tot i perdre suport popular i patir repressió. El 1959, la tendència més radical de l'Istiqlal, liderada per Ben Barka, creava la Unió Nacional de Forces Populares (UNFP).

El 1962 s'aprovà en referèndum una Constitució que concedia plens poders a la Corona. Tres anys més tard, **Hassan II** (1961), successor de Muhammad V, proclamà l'Estat d'excepció i endurí encara més la repressió contra l'oposició. Com a resultat d'això, el líder opositor Mehdi Ben Barka fou segrestat i assassinat a París i el govern francès responsabilitzà de l'operació el general **Oufkir**, ministre de l'Interior i home de confiança del rei. Paral·lelament, a la dècada dels anys seixanta, el creixement de la població (3,6% anual) superava el creixement econòmic (2,3% anual), tot i que l'alça dels preus dels fosfats millorà la situació econòmica a les darreries de la dècada. Llavors, el rei decidí reinstaurar la legalitat constitucional: el 24 de juliol de 1970 s'aprovava en referèndum una nova Constitució que institucionalitzava l'**absolutisme reial** malgrat el rebuig de l'oposició. 🗳️

A començament dels anys setanta, el contrast econòmic entre el fastuós entorn reial (enriquit amb la corrupció i la malversació de fons públics) i la pobresa creixent de la majoria de la població distancien el monarca dels dos pilars tradicionals de la Corona: l'exèrcit i la pagesia. En un any, destacats militars atempten contra el rei en el palau d'Skirat (10 de juliol de 1971) i intenten abatre el Boeing 727 reial (16 d'agost de 1972), acció en la qual es troba implicat el general Oufkir, que se suïcidà. Hassan II reacciona i hom aprova una nova Constitució el 1972 que estableix nítidament la separació de poders i el sufragi universal per a l'elecció dels dos terços de la Cambra. La nova Constitució restarà vigent fins el 1992.

Des de mitjan dels anys setanta fins a la fi dels vuitanta, les **mesures populistes** (ajuts a l'agricultura, construccions d'habitatges populars, inauguració de la Gran Mesquita de Casablanca, etc.) i el **conflicte del Sàhara** desviaren l'opinió pública i contrarestaren una hipotètica amenaça islamista. El novembre de 1975, la **Marxa Verda** i la signatura dels **acords Tripartits de Madrid** donaren a Hassan II el consens necessari per a fer de la reivindicació de la marroquinitat del Sàhara Occidental el punt central de la política exterior del regne, de tal manera que aconseguí "el consens al voltant del tron". El 1988, l'acceptació del Pla de Pau de l'ONU i el restabliment de relacions diplomàtiques amb Algèria donaren un tomb a la qüestió del Sàhara. Des de llavors, Hassan II ha revaloritzat la seva **imatge internacional** convertint-se en el gran mediador entre àrabs i israelians. Mentrestant, el temps juga a favor seu en els confins del desert. !

En política interior, la principal preocupació del monarca ha estat l'**evolució econòmica** i la **integració de l'oposició**. Les recomanacions de l'FMI i de la Banca Mundial permeteren superar la recessió dels anys vuitanta al preu d'una creixent contestació social (revoltes de la fam de 1981, 1984 i 1990) agreujada per l'elevada taxa d'atur (el 18% de la població) i les deficiències estructurals d'unes ciutats superpoblades (la població urbana representa el 47% del total). Això no obstant, les remeses dels emigrants, els crèdits i les inversions europees i els beneficis del turisme compensaren el lent creixement econòmic, la caiguda dels preus dels fosfats i els efectes negatius de la incorporació d'Espanya i Portugal a la UE. D'altra banda, la cohesió al voltant de la figura del rei restà força a l'oposició que obtenia els pitjors resultats de la seva història el 1984. Tanmateix, per a garantir una successió que es preveia complexa calia comprometre i integrar a l'oposició en el futur polític del país.

Cronologia del procés de transició política al Marroc (1a. fase: 1988-1993)

1988

Constitució de l'Organització Marroquina dels Drets Humans i publicació d'un primer dossier molt crític el 1989.

Lectures recomanades

De l'abundant bibliografia disponible sobre el Marroc, destacarem:

Miège, J.L. (1987). *Le Maroc*. París: Presses Universitaires de France.

Santucci, J.C. (dir.) (1992). *Le Maroc actuel. Une modernisation au miroir de la tradition?*. París: CNRS.

Hassan II.

Lectures complementàries

La figura de Hassan II ha inspirat estudis de caràcter divers. El primer és gairebé una biografia oficial, mentre que el segon ofereix un repàs exhaustiu, cru i polèmic del règim del monarca marroquí:

Laurent, E. (1993). *Hassan II. La Mémoire d'un roi*. París: Plon.

Perrault, G. (1991). *Nuestro amigo el rey*. Barcelona: Plaza & Janes/ Cambio 16.

1992

Aprovació en referèndum d'una nova constitució que permetia escollir les dues terceres parts del Parlament per sufragi universal, lliure i secret.

1993

Juny-setembre. Celebració d'eleccions legislatives amb victòria relativa (91 escons de 222) de la **Kutla** (coalició de tota l'oposició) en la primera volta corresponent al sufragi universal directe i secret. Perd la segona volta corresponent al terç de la Cambra votat en sufragi indirecte. Això posa de manifest, un cop més, les insuficiències constitucionals i fa impossible la negociació entre la Corona i la Kutla.

Novembre. Nou govern oficialista encapçalat per un tecnòcrata, Karim Lamrani, que ja havia ocupat el càrrec de primer ministre en tres ocasions anteriors (1971-1972, 1982-1986 i 1992-1993). Lamrani acceptà incloure en el seu govern els tres homes de confiança d'Hassan II: Dris Basri en el ministeri d'Interior i Informació, Abdellatif Filali en el d'Afers Exteriors i Ahmed Alauí en el d'Estat.

Entre l'estiu i la tardor de 1995, el deteriorament de l'estat de salut del rei (ingressat d'urgència a Nova York durant la commemoració del cinquantè aniversari de la creació de l'ONU) i un informe molt negatiu del Banc Mundial sobre l'economia, l'administració i el sistema educatiu del regne plantejaren de nou la necessitat d'una transició controlada. De fet, l'entorn reial, l'oposició i un sector significatiu de l'empresariat (interessat en les oportunitats de cooperació econòmica i de deslocalització industrial que obria la Declaració de Barcelona de 1995) coincidiren, tot i que per motius diferents, en la necessitat i la utilitat d'instaurar un veritable Estat de dret per tal de treure el país de l'atzucac en què es trobava.

L'Informe del Banc Mundial i el Llibre Blanc

El 15 de setembre de 1995, a petició del rei, el Banc Mundial feia arribar a Rabat una nota sobre la situació econòmica del Marroc i dos informes sobre el sistema educatiu i l'administració. Poc després, cinc ministres de la confiança del monarca elaboraven un Llibre Blanc sobre la situació del país. Ambdós documents traçaven un horitzó molt incert per a l'any 2000 i un balanç força negatiu: el Marroc no disposava d'una estratègia de desenvolupament coherent i global i això feia que perdés terreny respecte a l'exterior en uns moments de globalització econòmica i que els avenços dels darrers anys fossin inferiors als d'altres economies emergents amb les quals volia competir. Les mesures per sortir d'aquesta situació no eren fàcils. Per a mantenir l'atur en uns nivells tolerables (per sota del 20%), caldria atènyer una inversió del 27% del PIB capaç de situar el creixement econòmic anual prop del 7% anual. Això comportava:

- a) incrementar l'estalvi mitjançant una reforma financera que repercutiria sobre el sistema de pensions i d'assegurances;
- b) liberalitzar el comerç exterior (principalment amb la Unió Europea) i afavorir les inversions estrangeres;
- c) millorar les infraestructures, sobretot a les zones rurals;
- d) reformar el mercat de treball i incrementar la mobilitat de l'ocupació;
- e) modernitzar l'administració i el sistema educatiu per tal d'aconseguir un ensenyament de base universal i per adaptar els programes de formació professional a les noves condicions del mercat.

Des de 1995, hom s'esforçà a millorar la imatge del regne mitjançant la concessió d'indults i d'amnisties, el retorn d'exiliats i una més rigorosa persecució del frau duaner i fiscal i del tràfic de droga. Hom reprengué també el procés de transició política per tal d'assegurar la possible successió del rei. D'altra banda, el Marroc provà d'aplicar les recomanacions

**La Kutla
o Bloc Democràtic...**

... és una coalició formada per la Unió Socialista de Forces Populars (USFP), l'Istiqlal (PI) i el Partit del Progrés i del Socialisme (PPS) que té el suport dels sindicats i d'altres organitzacions d'esquerres. El 1993 va obtenir 91 escons sobre 222. Quatre anys més tard es convertí en la principal minoria parlamentària amb 102 escons (USFP, 57; PI, 32; PPS, 9 i altres, 4).

**Lectura
complementària**

Una visió poc acadèmica però de fàcil i àgil lectura la podeu trobar en:

Valenzuela, J.; Masegosa, A. (1996). *La última frontera. Marruecos, el vecino inquietante*. Madrid: Temas de Hoy.

del Banc Mundial i d'aprofitar les inversions europees (bàsicament franceses i espanyoles, entre les quals destaca la inversió catalana) en els sectors tèxtil, agroalimentari i turístic.

Cronologia del procés de transició política al Marroc (2a. fase: 1996-1998)

1996

Setembre. Referèndum constitucional: vot als vint anys; sufragi universal directe i secret per a escollir la Cambra de Representants que investeix i controla el primer ministre.

1997

Febrer. Onze partits polítics (inclosos cinc de l'oposició) signen a Rabat una carta política amb el ministre de l'Interior, Dris Basri, en què es comprometen "a la consolidació del règim democràtic assentat en la monarquia", a fer una campanya electoral neta i a respectar els resultats.

Abril. Llei de l'organització de la regió: elaborat projecte de descentralització administrativa desvirtuat per la divisió i inclusió del Sàhara Occidental (sobirania discutida i pendent de resolució) i de les regions històriques en les setze regions administratives.

Juny. Eleccions municipals. Jornada electoral sense incidents i una participació (75,7%) similar a les municipals de 1992. El PI (17% dels vots) es configura com a la primera força als ajuntaments.

Novembre. Eleccions legislatives amb victòria de l'USFP (18% dels vots). La Kutla (102 escons) esdevé la principal força del nou Parlament.

1998

Març. Després d'intenses negociacions amb el rei, amb la resta de partits de la coalició i amb els partits de centre, Abderrahmane Youssoufi (74 anys), líder de l'USFP, presenta un govern amb homes de confiança de Hassan II (Basri, Filali, etc.) en els ministeris clau (Interior, Afers Estrangers, Justícia, Afers Islàmics).

A la fi de 1998, **Abderrahmane Youssoufi** donà a conèixer un programa de govern de caire reformista que acatava les recomanacions del Banc Mundial. El futur del Marroc depèn de la viabilitat d'aquest programa i, sobretot, del resultat del pols entre la Corona, que es resisteix a abandonar l'escena política, i les noves elits (urbanes i d'esquerres, obertes a l'islamisme moderat) que donen suport a l'experiència de Youssoufi.

Muhammad VI, fill i successor d'Hassan II, que morí el juliol de 1999, ha reiterat la voluntat reial de culminar el procés de transició a un Estat de dret democràtic i ha renovat la confiança al primer ministre Youssoufi.

2.3. Algèria

Algèria, un país sense tradició estatal i destrossat per una llarga i cruenta guerra d'alliberament (població desplaçada, fugida dels *pieds noirs* i paràlisi de les explotacions agràries i industrials més productives), accedí a la independència el juliol de 1962. Després d'un curt període d'enfrontaments entre civils i militars, entre les unitats de les diferents wilayes i entre partidaris i adversaris de **Ben Bella** (el candidat a la presidència del **Front d'Alliberament Nacional**, FAN) i **Ben Jedda** (el candidat del **Govern Provisional de la República d'Algèria**, GRPA), s'arribà a un alto el foc i Ben Bella fou investit com a president del govern per l'Assemblea Nacional el 29 de setem-

La transició política...

... haurà de superar la profunda polarització social que fa créixer l'islamisme radical en els barris perifèrics de les grans ciutats i en les regions rurals pobres. També caldrà tenir en consideració la reacció de l'exèrcit davant una resolució desfavorable del conflicte del Sàhara i la cohabitació de l'entorn reial tradicional amb les noves elits polítiques.

Lectura complementària

Sobre la importància de l'islam al Marroc actual, consulteu:

Tozy, M. (1999). *Monarchie et islam politique au Maroc*. París: Presses de Sciences Po.

Lectures recomanades

Recomanem només un parell d'obres, recents i assequibles, sobre l'Algèria independent:

Addi, L. (1994). *L'Algérie et la démocratie. Pouvoir et crise du politique dans l'Algérie contemporaine*. París: La Découverte.

Stora, B. (1994). *Histoire de l'Algérie depuis l'indépendance*. París: La Découverte.

bre. El 8 de setembre de 1963, hom aprovà en referèndum la Constitució, que instaurava un règim de partit únic. Dos dies més tard, Ben Bella fou elegit president de la República amb gairebé sis milions de vots.

Ben Bella rebé, certament, el suport majoritari d'un poble que volia oblidar els horrors de la guerra i bastir un país modern i desenvolupat. Malauradament, les dificultats foren moltes (lluita pel poder en el si del FAN, suspensió de la Constitució el 1963, atur i manca de recursos tret dels hidrocarburs, problemes fronterers amb el Marroc a la guerra de les Arenes de 1963) i l'exèrcit no estava disposat a renunciar al seu paper inicial. El 1965, Houari Boumedienne deposà Ben Bella i assumí el poder.

L'exèrcit...

... ha protagonitzat la vida política de l'Algèria independent. Comandat per Boumedienne, resultà decisiu en la imposició de la candidatura de Ben Bella el 1962. Tres anys més tard, Boumedienne ocupà la presidència de la República i bastí un Estat al servei de l'elit militar i del partit únic. La prepotència militar arribà a l'extrem de governar sense Constitució des de 1963 a 1976.

El mandat d'**Houari Boumedienne** es caracteritzà per la instauració d'un Estat àrab i socialista de partit únic amb un fort caràcter presidencialista i evidents mancances constitucionals. Les afinitats ideològiques amb l'URSS portaren a l'adopció d'un **model d'industrialització similar al soviètic**, basat en les denominades "indústries industrialitzants" (indústria pesant) i en l'exportació d'hidrocarburs, que menystenia la inversió agrària i la producció de béns de consum. A la dècada dels setanta, aquest model permeté millorar les condicions de vida de la població (escolarització i sanitat pública i gratuïta).

A la llarga, però, els **efectes perversos del model** es deixaren sentir dramàticament en el retrocés de la producció agrària i el consegüent èxode rural a les ciutats, el qual provocà forts desequilibris en la distribució de la població. Pel que fa al sector industrial, corcat per la burocratització i desvirtuat pels "miracles estadístics", hom constatà les dificultats estructurals de les grans empreses nacionals i la impossibilitat de superar la monoespecialització en hidrocarburs. Al mateix temps, les insuficiències institucionals, la preponderància de l'exèrcit i del partit únic i les mancances democràtiques quedaven prou paleses en la Constitució de 1976.

Constitució de 1976 (extracte)

- Algèria és una República Democràtica i Popular, una i indivisible (art. 1).
  - L'islam és la religió de l'Estat (art. 2).
  - L'àrab és la llengua nacional i oficial (art. 3).
  - L'opció irreversible del poble, sobiranament expressada en la Carta nacional, és el socialisme, única via capaç de concloure la independència nacional (art. 10).
- La socialització dels mitjans de producció constitueix la base fundamental del socialisme i la propietat d'Estat representa la forma més elevada de la propietat social (art. 13).
- La Revolució cultural, la Revolució agrària, la Revolució Industrial, l'equilibri regional i les formes socialistes de gestió constitueixen els eixos fonamentals d'edificació del socialisme (art. 18).

- L'Estat organitza la producció i determina la repartició del producte nacional. És l'agent principal de la reestructuració de l'economia i del conjunt de les relacions socials (art. 29).
- L'Exèrcit Nacional Popular, hereu de l'Exèrcit d'Alliberament Nacional i escut de la Revolució, té per missió permanent salvaguardar la independència i la sobirania nacionals. És l'encarregat d'assegurar la defensa de la unitat i de la integritat territorial del país (...). L'Exèrcit Nacional Popular, instrument de la Revolució, participa en el desenvolupament del país i en la construcció del socialisme (art. 82).
- El sistema institucional algerià reposa sobre el principi del partit únic (art. 94).
- El Front d'Alliberament Nacional és el partit únic del país i constitueix l'avantguarda formada pels ciutadans més conscients, animats de l'ideal patriòtic i socialista, que s'uneixen lliurement en el si del FAN, segons les condicions fixades pels estatuts del partit (art. 95).
- Les funcions determinants de responsabilitat en l'àmbit d'Estat són ostentades pels membres de la direcció del Partit (art. 102).
- La direcció de la funció executiva és assumida pel President de la República, Cap de l'Estat (art. 104).
- El President de la República és escollit per sufragi universal, directe i secret [però] és proposat pel Front d'Alliberament Nacional (art. 104).
- La funció legislativa és exercida per una assemblea única denominada Assemblea popular nacional (art. 126).
- Els membres de l'Assemblea popular nacional són escollits per sufragi universal, directe i secret a proposició de la direcció del Partit (art. 128).

Font: Front de Liberation Nationale (1976). *Constitution 1976*. Alger: République algérienne Démocratique et Populaire [traducció no literal].

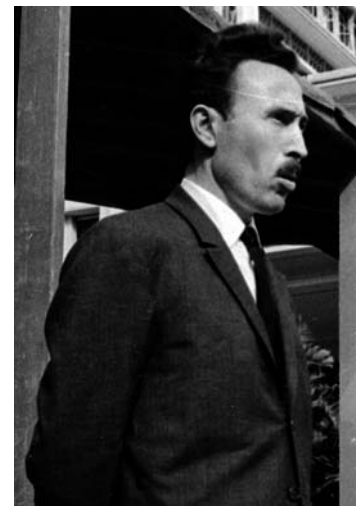
Tots aquests factors motivaren una evolució dirigista del país, formalment socialista i progressista, però opressora i populista en la pràctica.

L'Algèria de Boumedienne i l'esquerra europea

“A començament de la dècada dels setanta, gran part de l'esquerra europea veia Algèria com el mirall de les virtuts revolucionàries i progressistes. Un país que havia patit una llarga i cruenta guerra d'alliberament; que havia lluitat contra el subdesenvolupament i que, amb l'adopció del socialisme, aconseguia guanys creixents en escolarització i educació, sanitat i nivell de vida, i que, sota el lideratge de Boumedienne, s'havia convertit en guia del Moviment de Països No Alineats i en santuari de tots els moviments revolucionaris i nacionalistes d'esquerres d'arreu del món (inclosos els Black Panthers, l'IRA, l'ETA i el MPAIAC d'Antonio Cubillo).

Aquestes certes n'amagaven, però, unes altres que ningú no volia percebre i, per això, hom no feia esment de la violència del règim; ni del paper de l'Exèrcit; ni de la defenestració de Ben Bella; ni del paper reservat a l'Exèrcit en la Constitució de 1976, la primera que es redactava després de la suspensió de 1963! ni de la manca de llibertats i els excessos del partit únic; ni de la utilització partidista i reaccionària que es feia de l'islam per tal de legitimar un règim que, el 1974, era titllat d'herètic per la principal figura religiosa del país, el xeic Abdelatif Soltani. I, tanmateix, l'exclusió política, ideològica, cultural i religiosa i la política econòmica, ineficaç i socialment injusta, van afavorir la corrupció entre les elites de l'administració de l'Estat, del FAN, i de l'Exèrcit i el descontentament d'una gran part de la població que se sentia bandejada dels beneficis de la «modernitat»”.

A. Segura i Mas, “El parany d'Algèria” (1998, pàg. 4).

Houari Boumedienne.

A la mort de Boumedienne (1978), **Chadli Bendjedid** heretà un país corcat per la ineficàcia de l'administració i de les grans unitats productives i per la prepotència d'una cúpula dirigent que havia posat l'Estat i els recursos del país al seu servei exclusiu. Tret de les exportacions d'hidrocarburs, feia anys que els miracles estadístics mostraven un benestar que només atenyia

l'entorn del règim i unes febles classes mitjanes, mentre la gran majoria de la població patia les conseqüències de la precarització i el progressiu deteriorament del nivell de vida.

En aquest context i amb el rerefons de la crisi del comunisme a l'Europa de l'Est, Bendjedid impulsà una tímida **reforma política i econòmica** que acabaria resultant **insuficient** per a fer front als problemes del país. En l'aspecte polític, hom alliberà Ben Bella (sense admetre l'oposició política) i reconegué l'herència berber tot rebutjant l'ortodòxia econòmica marxista. En l'aspecte econòmic, hom adoptà un Pla Quinquennal (1980-1984) amb l'objectiu de reestructurar les grans societats nacionals per a reconvertir-les en unitats més petites i fàcils de gestionar; prioritzà els equipaments socials i reformà el sector agrícola.

Al llarg de la dècada dels vuitanta, el **fort creixement demogràfic** (el reaccionari Codi de Família aprovat el 1984 no fou precisament un fre) i l'emigració rural a les ciutats a la recerca d'una feina inexistent feren insostenible la situació. Per acabar-ho d'adobar, a partir de 1986, la **caiguda dels preus del petroli** i els efectes de l'entrada d'Espanya i Portugal en la CEE repercutiren negativament sobre l'economia algeriana. A més, en un context viciat per l'omnipresència dels funcionaris de l'estat i de l'exèrcit, la reforma de Bendjedid afavorí sobretot l'especulació i el contraban, però no aconseguí la desitjada recuperació econòmica. El president es trobà sol, car determinats sectors de l'exèrcit i del partit únic consideraven la reforma una traïció a la "revolució de Boumedienne", i la gran majoria de la població la considerava insuficient.

L'octubre de 1988, la **greu crisi social** derivà molt aviat en aldarulls. Els dirigents sindicals i del partit únic no pogueren controlar el moviment que havien endegat, el qual fou finalment capitalitzat pel moviment islamista. La **brutal intervenció de l'exèrcit** posà fi als aldarulls a un preu molt elevat: entre cinc-cents i sis-cents morts.

Els aldarulls de 1988 i l'ascens del FIS

"Els aldarulls de 1988 marcaren un tombant i constituïren el primer gran pols entre l'exèrcit i la burocràcia de l'Estat, que veien qüestionats llurs privilegis i pràctiques més usuals (corrupció, xarxes il·legals de distribució, contraban, etc.), i una majoria de població desencisada i desesperada. Paral·lelament, cal recordar que, per aquestes mateixes dates, l'avenç de l'arabització en l'ensenyament i en la vida quotidiana estava provocant un creixent descontentament entre els berbers de la Cabília que conegué freqüents agitacions i aldarulls: 1980, 1981, 1985. En suma, des de mitjan dels anys vuitanta, el fort creixement demogràfic i la caiguda dels preus del petroli van fer la situació econòmica insostenible. El creixent deute exterior no fou suficient per a mantenir els serveis públics i gratuïts (educació, sanitat, etc.), que donaven legitimitat al règim. La caiguda del comunisme a l'Europa de l'Est el deixà sense referents ideològics i sense aliats econòmics, i el radicalisme religiós, després de la primera i negativa experiència violenta (grup de Buyali), s'emparà a les mesquites, que es convertiren en àgora de la dissidència política i en refugi dels desheretats. Havia començat la islamització des de sota, que molt aviat faria un segon pols al govern.

Lectures complementàries

Pel que fa a l'evolució econòmica d'Algèria, convé destacar les aportacions de:

Goumeziane, S. (1994). *Le mal algérien. Économie politique d'une transition inachevée, 1962-1994*. París: Fayard.

Rouadjia, A. (1994). *Grandeur et décadence de l'État algérien*. París: Karthala-Cermoc.

Després dels aldarulls d'octubre de 1988, els esdeveniments es precipitaren: reelecció de Bendjedid com a president (desembre de 1988); aprovació en referèndum de la nova Constitució (febrer de 1989), que inclou el dret a la creació «d'associacions de caràcter polític»; formació (març de 1989) i legalització (setembre de 1989) del Front Islàmic de Salvació (FIS), que avala la decidida voluntat de canvi de Bendjedid per a impulsar un procés de transició a la democràcia. En aquest context s'arriba a les eleccions municipals de juny de 1990, on el FIS obtingué una victòria aclaparadora, que aprofità per fer un segon pols al govern: vaga general i manifestacions (maig-juny de 1991) a totes les ciutats de més de 100.000 habitants, per tal de forçar el govern a celebrar eleccions legislatives. En els enfrontaments amb la policia es produïren 17 morts i l'exèrcit es féu càrrec de l'ordre públic. Els principals dirigents del FIS (Abassi Madani, Ali Belhadj) foren empresonats i acusats de «conspiració armada contra la seguretat de l'Estat», però, al mateix temps, el nou primer ministre, Sid Ahmed Gozali, pactà les condicions per celebrar eleccions legislatives a finals d'any".

A. Segura i Mas, *El món àrab actual* (1997, pàg. 2145-216).

Lectures complementàries

La situació actual d'Algèria fa inevitable parlar de l'islamisme:

Rouadjia, A. (1990). *Les frères et la mosquée*. París: Karthala-Cermoc.

Al-Ahnaïf, M.; Botiveau, B.; Fregosi, B. (1991). *L'Algérie par ses islamistes*. París: Karthala-Cermoc.

El 26 de desembre de 1991 tingué lloc la primera volta de les **eleccions legislatives** en què l'abstenció i els vots en blanc i nuls foren molt elevats tractant-se de les primeres eleccions reals. El sistema de majories donava poques opcions als grups minoritaris i l'elector algerià es negà a escollir entre el FAN i el FIS. Al primer, se'l responsabilitzava de la situació de desastre econòmic, social i polític que vivia el país; el segon no responia a les expectatives d'un electorat republicà que no creia que un partit confessional pogués aportar cap solució.

El **Front Islàmic de Salvació** (FIS) guanyà la primera volta de les eleccions i, malgrat haver perdut més d'un milió de vots respecte a les eleccions municipals de 1990, gairebé tenia assegurada la majoria absoluta en la segona volta (188 escons d'un total de 430). En segon lloc, se situà el Front de Forces Socialistes (FFS) amb vint-i-cinc escons. L'opció socialista i berber defensada pel partit d'Hocine Aït Ahmed (líder històric del FAN que l'abandonà per a fundar el FFS el 1963) captà el vot de la Cabília i de determinats barris berbers d'Alger. En tercer lloc es situà el FAN, amb només setze escons.

Partits	Eleccions municipals ^a			Eleccions legislatives ^b		
	Total de vots	Percentatge de vots	Percentatge del cens	Total de vots	Percentatge de vots	Percentatge del cens
FIS	4.331.472	54,25	33,73	3.260.222	47,27	24,54
FAN	2.245.798	28,13	17,49	1.612.947	23,38	12,17
FFS	—	—	—	510.661	7,40	3,85
Independents	931.278	11,66	7,25	309.264	4,43	2,33
ACD	166.104	2,08	1,29	200.267	2,90	1,51
Hamàs	—	—	—	368.697	5,35	2,78
MNI	—	—	—	150.093	2,18	1,13
MDA	—	—	—	135.882	1,97	1,02
Altres partits	310.136	3,88	2,41	349.686	5,06	2,65

	Eleccions municipals ^a			Eleccions legislatives ^b		
Vots en blanc o nuls	381.972	4,56	2,97	924.906	11,81	6,97
Total de vots	8.366.760	100,00	65,15	7.822.625	100,00	59,00
Abstencions	4.475.009	—	34,85	5.435.929	—	41,00
Cens electoral total	12.841.759	—	100,00	13.258.554	—	100,00

^a El FFS i altres partits no volgueren participar a les eleccions municipals de juny de 1990.

^b A les eleccions legislatives de desembre de 1991, 49 partits dels 56 legalitzats van presentar candidats. En la taula es recullen els resultats dels més importants: FIS (Front Islàmic de Salvació), FFS (Front de Forces Socialistes), FAN (Front d'Alliberament Nacional, expartit únic); ACD (Agrupació per la Cultura i la Democràcia), Hamàs (islamista moderat), MNI (Moviment de la Nahda Islàmica) i MDA (Moviment Democràtic Algerià).

Font: Addi, L. (1994). *L'Algèrie et la démocratie* (pàg. 176). París: La Découverte.

La nit de l'11 al 12 de gener de 1992, Chadli Bendjedid anuncià la seva dimissió i l'exèrcit assumí el poder un cop més. La **dimissió** forçada de **Bendjedid** impedí la celebració de la segona volta electoral i hom nomenà un **Alt Comitè d'Estat** presidit per **Liamin Zerual**, que il·legalitzà el FIS i perseguí, eliminà i empresonà milers de militants. La interrupció del procés electoral i la il·legalització del FIS desembocà en una escalada de terrorisme-repressió. Era l'inici d'un conflicte civil que es va cobrar milers de víctimes. 🚫

L'evolució política recent

“Des de 1992, la política algeriana es debat entre quatre eixos que semblen irreconciliables. En primer lloc, l'intent de Zerual, president de l'Alt Comitè d'Estat des del gener de 1994, de formalitzar una nova legalitat democràtica amb l'exclusió del FIS i els seus dirigents. Les eleccions municipals i departamentals de l'octubre de 1997 completaven el cicle electoral impulsat per Zerual i el sector més liberal de l'exèrcit: novembre de 1995, presidencials; novembre de 1996, reforma constitucional; juny de 1997, legislatives amb la participació de l'oposició. El seu resultat: un sistema formalment democràtic amb importants mancances i limitacions, d'una gran opacitat informativa i incapaç de fer cessar la violència que sacseja al país; un govern de coalició amb el FAN i els islamistes moderats del Moviment de la Societat per la Pau (MSP, exHamàs) i les sospites creixents de complicitat o passivitat de l'Exèrcit en les massacres que assolen el país. En segon lloc, el sector de l'Exèrcit partidari d'eradicar els islamistes del FIS per la via militar. Compta amb un important suport civil i hom l'identifica amb el cap de l'Estat Major de l'Exèrcit i número dos del règim, el general Muhammad Lamari. L'octubre de 1997, sembla que va arribar a un acord amb l'Exèrcit Islàmic de Salvació (EIS), el braç armat del FIS, per posar fora de combat les guerrilles del Grup Islàmic Armat (GIA) i posar fi a un intent de Zerual d'arribar a algun tipus d'acord amb els líders polítics del FIS. Es prioritzaria així una pau dels militars (si aconseguixen imposar-se al GIA, els membres de l'EIS serien incorporats a les Forces Armades i participarien dels beneficis dels hidrocarburs) i l'establiment d'un règim militar-islamista en detriment d'una pau civil dins del marc de l'Estat de dret i democràtic. En tercer lloc, se situarien els esforços d'un sector del FAN i de l'oposició, especialment dels partits que varen obtenir més vots el desembre de 1991 (FIS i FFS), per a trobar una sortida negociada a la crisi que viu el país i reemprendre el procés de transició interromput pel cop d'Estat encobert de gener de 1992. Les diferents iniciatives d'aquest sector (Plataforma de Roma, gener de 1995; Crida per la Pau, novembre de 1996; Declaració en favor de la Pau i la Reconciliació, juliol de 1998) no han estat mai escoltades per Zerual i, de vegades, la seva presentació ha coincidit amb violentes i injustificades accions repressives del poder (el gener de 1995, el motí a la presó de Serkadji va provocar un bany de sang: 100 morts). Finalment, la guerrilla islamista, especialment el GIA, a qui hom responsabilitza del 80% de les accions terroristes, que pretenia, inicialment, instaurar un Estat islàmic, però que sembla haver entrat en un procés de fragmentació-sectarització que condueix, inevitablement, a una violència cega, indiscriminada i injustificable i que sembla haver fet de la guerra i les massacres una forma de vida.

La violència...

... ha pres diferents formes: en primer lloc, els atemptats terroristes (aeroport d'Alger, agost de 1992); després, els atemptats selectius contra membres destacats del món de la cultura, de la política i dels mitjans de comunicació; a la fi de 1993, els assassinats d'estrangers; finalment, des de 1995, les massacres de població civil han assolit cotes d'horror impossibles de descriure.

Les limitacions de l'escenari que dissenyen els quatre eixos assenyalats són més que evidents i la impossibilitat de posar fi a la violència és el seu resultat més tràgic. Un escenari que tampoc dona cap solució a la reivindicació d'una identitat berber, qüestió mai plantejada obertament fora dels dos partits berbers (FFS i ACD). A la Cabília, la llei d'arabització de l'ensenyament de 1998 i la creació, desafortunada iniciativa governamental, de comitès d'autodefensa per combatre les accions del Grup Islàmic Armat (GIA) poden portar, en qualsevol moment, a un esclat de violència de resultats imprevisibles.

Alguns analistes creuen que la guerra civil pot perllongar-se indefinidament davant la impossibilitat que cap dels contendents obtingui una victòria prou clara. D'una banda, les organitzacions militars-islamistes, sovint mútuament enfrontades, que han fet de la seva visió distorsionada i cruenta de la jihad una forma de vida i d'obtenció de recursos i que, de forma alternativa i itinerant, controlen alguns barris i zones del país. De l'altra, el sector dur de l'exèrcit que, amb la liberalització dels hidrocarburs i les accions brutals i indiscriminades de la guerrilla islamista, ha obtingut els recursos materials i ideològics per a justificar la seva negativa a dialogar amb el FIS, que encara gaudeix del prestigi atorgat pels més de tres milions de vots del desembre de 1991 (una part d'aquests vots són ara al Moviment de la Societat per la Pau, l'MSP). En darrer terme, la guerra s'ha convertit en un mecanisme de promoció social i d'acumulació molt més interessant que el contraban de l'època de les reformes de Bendjedid: increment d'efectius de l'Exèrcit i la policia, però, també, de les organitzacions armades islamistes; aparició d'unitats paramilitars i de serveis de seguretat i de protecció; tràfic d'armament; grans negocis derivats de la liberalització econòmica necessària per mantenir la guerra (...). «Avui tots els combatents són presoners de la seva pròpia guerra, doncs, d'una banda i l'altra, les exaccions comeses fan témer represàlies en cas de derrota» (Luis Martínez).

Al capdavant, Algèria segueix exportant hidrocarburs per un valor de 12.700 milions de dòlars (el 95% del valor total de les exportacions). La UE rep el 67% de les exportacions algerianes i els EUA el 17%. Són també els principals proveïdors d'Algèria, i de la UE i els EUA arriben el 64 i el 9% de les importacions. L'estabilització de la guerra ha permès millorar els indicadors econòmics i, a pesar de l'elevada taxa d'atur (prop del 30%), la inflació sembla en recessió (de 1996 a 1997 va caure del 19 al 10%) i el deute exterior (33.000 milions de dòlars) controlat.

La liberalització econòmica ofereix bones possibilitats als inversors estrangers (la inversió espanyola figura actualment entre les tres més importants) i la privatització de les grans empreses públiques millorarà encara les perspectives i generarà nous beneficis al preu d'abocar a l'atur a nous contingents de població. El procés d'acumulació que s'està donant a Algèria en el trànsit, brutal i accelerat, d'una economia planificada a una de mercat contribueix a alimentar la dinàmica d'enfrontaments i de guerra civil".

A. Segura i Mas, "El parany d'Algèria" (1998, pàg. 5).

Tanmateix, a pesar de la retirada de sis dels set candidats, les eleccions d'abril de 1999 obren una porta a l'esperança. D'una banda, l'exèrcit es troba clarament dividit per primer cop en set anys, la treva d'octubre de 1997 sembla haver donat pas a uns nivells de "violència tolerable" i les matances de fa uns anys són en recessió. D'altra banda, les primeres disposicions del nou president, **Addelaziz Bouteflika**, antic ministre d'Afers Exteriors de Boumediene, apunten a una aproximació al FIS (amnistia i proposta de legalització).

2.4. El conflicte del Sàhara Occidental i la Unió del Magrib Àrab

La colonització encabí en administracions diferents les tribus que configuren el **poble dels grans nòmades saharis**, les quals es troben avui integrades (i no necessàriament de forma conflictiva) en diversos estats: el Marroc, Algèria, Mauritània i Mali. Tanmateix, una part d'aquest poble de grans nòmades va romandre sota el domini colonial espanyol fins molt més tard que els saharis dels països veïns. De la mateixa manera que els "altres sa-

Lectures complementàries

Citem dos estudis molt documentats sobre la guerra civil algeriana:

Martinez, L. (1998). *La guerre civile en Algérie*. París: Karthala-Cermoc.

Chevillard, N. (1995). *Algérie: l'après guerre civile*. París: Nord Sud Export Conseil-Copies Conformes.

Impagliazzo, M.; Giro, M. (1999). *Algérie segrestada. Entre exèrcit i fonamentalisme, història d'una pau difícil*. Barcelona: Icaria (Antrazyt).

harians” es convertiren (de grat o per la força dels fets consumats) en “algerians”, “marroquins” o “mauritans”, els saharians del Sàhara Occidental es van fer “sahrauí” a la dècada dels seixanta i els primers setanta en lluita contra el colonialisme espanyol.

En efecte, una dècada després que una acció conjunta dels exèrcits espanyol i francès (operacions “Écouvillon” i “Teide”) posés fi a la **guerra d’Ifni-Sàhara** de 1957-1958, el nacionalisme sahrauí feia acte de presència per mitjà del moviment organitzat per **Muhammad Bachir Uld Sidi Brahim** (“Bassiri”), el **Front d’Alliberament del Sàhara** (FAS). !

El jove nacionalisme sahrauí forjà la seva identitat en la lluita contra el colonialisme, alhora que reclamava la celebració del referèndum d’autodeterminació previst en la resolució 1514 de les Nacions Unides i també l’aplicació al Sàhara Occidental del principi d’intangibilitat de les fronteres heretades del colonialisme, segons l’acord adoptat per l’Organització de la Unitat Africana el 1964. En aquest camí xocà ben aviat amb les pretensions del molt més antic i estructurat nacionalisme marroquí, que feia de l’irredentisme territorial i del “Gran Marroc” d’Allal el-Fassi una qüestió d’Estat.

El 1970, l’ONU instà Espanya a celebrar el referèndum d’autodeterminació del Sàhara. El 17 de juny, una manifestació organitzada pel FAS a el Aaiún demanà l’aplicació de la resolució de l’ONU, que es concretava en tres mesures d’adopció immediata: autonomia interna, acord sobre la data de celebració del referèndum i retirada de les tropes espanyoles. El Terç de la Legió dissolgué amb duresa la manifestació, especialment al barri musulmà de Hatarrambla. En la **repressió** desaparegué Bassiri, de qui mai no es tornà a saber res (sens dubte morí en els interrogatoris). Tres anys més tard, el dirigent nacionalista **el-Uali Mustafà Sayed** creà, conjuntament amb altres grups nacionalistes que actuaven en el sud del Marroc, el **Front Polisario** (Frente Popular para la Liberación de Saguia el-Hamra y Río de Oro) que, poc després, dugué a terme les primeres accions armades contra l’exèrcit colonial espanyol. !

A mitjan anys setanta, els esdeveniments es precipitaren. El desembre de 1974, el Marroc sol·licità un veredictes al **Tribunal Internacional de l’Haia** sobre la condició del territori abans de la colonització. El 1975, Espanya demanà a l’ONU que una Comissió visités el territori. Al mateix temps, afavorí la creació d’un partit neocolonial, el “Partido de la Unidad Nacional Saharauí” (PUNS). El mes de maig, la Comissió arribà al Sàhara i comprovà la poca incidència del PUNS i el suport que la població donava al Front Polisario. A l’octubre es conegué la sentència del Tribunal de l’Haia que, malgrat assenyalar que el territori no era *res nullis* abans de la colonització i que mantenia determinats vincles amb el Marroc i Mauritània, conclougué que d’aquestes relacions no es derivaven drets d’aquests països sobre la colònia espanyola i recomanà la celebració del referèndum d’autodeterminació. Eren els prolegòmens del **conflicte del Sàhara**.

La guerra d’Ifni-Sàhara...

... veié com les tribus sahrauís del nord feren costat a les partides més radicals de l’Exèrcit d’Alliberament Nacional marroquí en el seu intent d’eliminar els darrers vestigis colonials al Magrib occidental.

Família sahrauí.

“[Els saharians eren] els avantpassats no solament dels moros de l’actual Mauritània i dels sahrauís de la RASD, sinó també de les comunitats hassanòfones dels confins marroquins i algerians i de tot el nord-oest de Mali fins a Tombouctou [i configuraven] una veritable formació social sahariana precapitalista, ben diferenciada de tots els grups socials veïns”.

F. Chassey, “Les multiples devenirs étatiques d’une «société sans état» saharienne” (1984, pàg. 199-212) [traducció no literal].

El conflicte fou propiciat per la tardana i **inacabada descolonització espanyola** i per l’habilitat d’Hassan II, que aprofità l’agonia del dictador per a pressionar un **govern dividit**: el president, Carlos Arias, i els ministres de Presidència i del Movimiento, Antonio Carro i José Solís, eren partidaris d’entregar el Sàhara al Marroc; el ministre d’Afers Exteriors, Pedro Cortina Mauri, i els comandaments de l’Exèrcit colonial en propugnaven la independència.

El novembre de 1975, hom assistí a una escenificació mediàtica per tal de justificar el canvi radical de la posició espanyola que, fins els **acords de Madrid** (14 de novembre), defensà la celebració d’un referèndum d’autodeterminació. El 2 de novembre, el príncep Juan Carlos, cap d’Estat en funcions, viatjà a el Aaiún per a encoratjar les tropes i prometé que “España cumplirá sus compromisos... [y protegerá] los legítimos derechos de la población civil saharauí”, mentre Manuel de Prado y Colón de Carvajal, amic personal del príncep, viatjava a Washington per a entrevistar-se amb Henry Kissinger, secretari d’Estat dels EUA, i mirar d’aturar la Marxa Verda en canvi d’establir negociacions amb el Marroc. El dia 3, milers de marroquins sortiren de Tarfaia i l’exèrcit espanyol retrocedí dotze quilòmetres al sud de la frontera per a situar-se darrere d’una zona minada. El dia 6, la **Marxa Verda** travessà la frontera i arribà a la zona de mines, mentre Carro es veia amb Hassan II a Marràqueix. El dia 9, els marroquins es retiraren i el dia 12 comencaren les negociacions que culminaren el dia 14 amb la cessió de l’administració del Sàhara Occidental al Marroc i a Mauritània.

Acords Tripartits de Madrid (12-14 de novembre de 1975)

La declaració de Madrid (acords Tripartits) consta només de sis punts:

1. Espanya es ratifica en la seva resolució, reiteradament manifestada davant l’ONU, de descolonitzar el territori del Sàhara occidental posant fi a les responsabilitats i poders que té sobre aquest territori com a potència administradora.
2. De conformitat amb l’anterior determinació i d’acord amb les negociacions propugnades per l’ONU amb les parts afectades, Espanya procedirà immediatament a instituir una administració temporal en el territori en la qual participaran el Marroc i Mauritània, en col·laboració amb la Yema’a, i a la qual es transmetran les responsabilitats i els poders a què es refereix el paràgraf anterior. En conseqüència, s’acorda designar dos governadors adjunts, a proposta del Marroc i Mauritània, per tal que auxiliïn el governador general del territori en les seves funcions. La fi de la presència espanyola en el territori es portarà a efecte definitivament abans del 28 de febrer de 1976.
3. Serà respectada l’opinió de la població sahrauí, expressada a través de la Yema’a.
4. Els tres països informen al secretari general de l’ONU d’allò que s’ha establert en el present Document com a resultat de les negociacions celebrades de conformitat amb l’article 33 de la Carta de l’ONU.

Lectures recomanades

La bibliografia sobre el Sàhara Occidental és molt abundant, però sovint poc rigorosa i parcial, la qual cosa redueix ostensiblement la tria de títols:

Berramdane, A. (1992). *Le Sahara Occidental, enjeu maghrébin*. París: Karthala-Cermoc.

Mohsen-Finan, K. (1997). *Sahara Occidental. Les enjeux d’un conflit régional*. París: CNRS.

Segura i Mas, A. (1996). *Las dificultades del Plan de Paz para el Sàhara Occidental, 1988-1995*. Bilbao: Bakeaz (Cuadernos Bakeaz, núm. 16).

Villar, F. (1982). *El proceso de autodeterminación del Sàhara*. València: Fernando Torres.

Lectures complementàries

Sobre la societat tradicional sahrauí el millor treball segueix sent el de Caro Baroja:

Caro Baroja, J. (1955). *Estudios saharianos*. Barcelona: Júcar, 1990.

L’actualització de la situació actual es pot complementar amb:

Segura i Mas, A. (1997) “El conflicto del Sàhara Occidental” (*Meridiano Ceri*, núm.15, pàg. 13-16).

5. Els tres països que han intervingut declaren haver arribat a les anteriors conclusions amb el millor esperit de comprensió, germanor i respecte als principis de la Carta de l'ONU, i com a millor contribució al manteniment de la pau i la seguretat internacionals.

6. Aquest document entrarà en vigor el mateix dia que es publiqui al B.O.E. la "Llei de descolonització del Sàhara", que autoritza el govern espanyol a adquirir els compromisos que condicionadament es contenen en aquest Document.

Font: Villar, F. (1982). *El proceso de autodeterminación del Sáhara* (pàg. 346-351). València: Fernando Torres [traducció no literal del text citat per Villar].

La retirada d'Espanya donà lloc a un dels **conflictes de sobirania** més llargs. D'una banda, se situava el **nacionalisme sahrauí**, sorgit del desencís de la guerra d'Ifni-Sàhara i de la cessió de la conca del Draa al Marroc (1958), alimentat per la dura resposta espanyola a les propostes autonomistes de juny de 1970 i consolidat amb les accions del Front Polisario des de 1973. De l'altra, l'**irredentisme territorial marroquí** i Hassan II feren de la marroquinitat del Sàhara un element de cohesió entorn de la Corona arran dels atemptats de 1971 i 1972. Era, però, també un conflicte de Guerra Freda i de lluita per l'hegemonia al Magrib entre el Marroc i Algèria. Només un cop finalitzada la Guerra Freda i desactivada la lluita per l'hegemonia al Magrib fou possible adoptar el **Pla de Pau de les Nacions Unides** (1988).

Cronologia del conflicte del Sàhara (1975-1998)

1975

14 de novembre. Signatura dels Acords Tripartits de Madrid.

27 de novembre. Les tropes del Marroc ocupen Smara. L'endemà, la Yema'a, reunida a Guelta Zemmur, cedeix la representació al Front Polisario.

11 de desembre. L'exèrcit marroquí entra a el Aaiún.

19 de desembre. L'exèrcit maurità ocupa la Güera.

1976

Gener. Violents enfrontaments entre unitats dels exèrcits del Marroc i Algèria a la zona d'Amgala. Creix la tensió entre els dos països.

26 de febrer. Després de noranta-dos anys de presència colonial, les darreres tropes espanyoles abandonen el Sàhara Occidental.

27 de febrer. El Front Polisario proclama la creació de la República Àrab Sahrauí Democràtica (RASD). Comença la Guerra del Sàhara.

6 de març. Algèria reconeix la RASD, la qual cosa suposa la ruptura de relacions diplomàtiques amb el Marroc i Mauritània.

Maig. El Polisario ataca el Aaiún, Bu-crâa, Uadan, Chinguetti, etc.

8-9 de juny. Una columna del Front Polisario ataca Nouakchott. En l'acció perd la vida el-Uali, líder carismàtic del Polisario.

1977

Gener-abril. Noves accions del Polisario a Mauritània.

1 de maig. El Polisario ataca Zuerate (Mauritània) i captura sis hostatges francesos. La comunitat francesa abandona la ciutat.

1978

Febrer. Combats a el Aaiún i Bir Lahlou.

10 de juliol. Un cop d'Estat deposa Uld Daddah, president de Mauritània. El nou president, Ould Haidalla, havia nascut al Sàhara Occidental, era membre de la petita tribu sahrauí dels Arosien, aliada dels Erguibat, i simpatitzant de la causa sahrauí. El Front Polisario decideix, unilateralment, cessar les operacions militars contra Mauritània.

1979

1 de gener. El Front Polisario comença l'ofensiva "Houari Boumedienne": atacs generalitzats a les posicions marroquines; accions militars en aigües jurisdiccionals del Sàhara Occidental; operacions en el sud de Marroc, que arriben fins a Tan Tan.

21 de juliol. La setzena cimera de l'OUA demana l'alto el foc i la celebració del referèndum.

Lectures complementàries

Al respecte dels aspectes militars, destaquem les obres de:

Diego Aguirre, J.R. (1988). *Historia del Sáhara español*. Madrid: Kaydeda.

Diego Aguirre, J.R. (1991). *Guerra en el Sáhara*. Madrid: Istmo.

5 d'agost. Mauritània renuncia al sud del Sàhara Occidental. El Marroc ocupa ràpidament els enclavaments més importants i el Front Polisario passa a controlar la resta.
6 d'octubre. Batalla de Smara.

1980

Març. Victòria del Polisario a la primera batalla de Yebel Uarksis (sud del Marroc). Entre 1979 i 1981, l'exèrcit de la RASD aconsegueix les victòries més importants. El forment entre 10.000 i 12.000 homes (algunes fonts parlen de 20.000 efectius) i disposa d'armes modernes, entre les quals destaquen els "òrgans d'Stalin", i un parc automobilitic que li permet desplaçar-se ràpidament.

Aconsellat per assessors militars israelians i dels EUA, el general Ahmed Dlimi, comandant de la zona Sud i màxim responsable marroquí en la Guerra del Sàhara, inicia la construcció d'un mur de contenció entre Uarksis i Smara (300 km.), que s'acaba el març de 1981. El conflicte entra en una nova fase de guerra estàtica que limita les accions del Polisario i afavoreix el Marroc.

1981

Gener-febrier. Ofensives del Polisario contra les bases marroquines protegides pel mur.

Març. Primera batalla de Guelta Zemmur.

Agost. Nous atacs del Polisario a les localitats del sud de Marroc.

13-15 d'octubre. Segona batalla de Guelta Zemmur.

1982

Acord de cooperació entre els EUA i el Marroc: l'ajuda militar al Marroc passa dels 30 milions de dòlars de 1981 als 100 milions de dòlars de 1983.

1983

Desembre. Comença la construcció del segon mur destinat a protegir el denominat "triangle vital", el Aaiún/Smara/Bu-cràa. La construcció s'acaba el febrer de 1984.

1984

11 de juny. Nou acord de l'OUA per a posar fi al conflicte.

Novembre. L'admissió de la RASD com a membre de ple dret de l'OUA provoca la sortida del Marroc de l'organització.

1988

Agost. El Marroc i el Front Polisario accepten el Pla de Pau de les Nacions Unides que preveu un alto el foc i la celebració d'un referèndum en què la població del Sàhara Occidental ha d'optar per la independència o per la integració al Marroc.

1991

6 de setembre. Entra en vigor l'alto el foc i la treva que segons el Pla de Pau de les Nacions Unides havia de precedir a la celebració del referèndum previst, llavors, pel gener de 1992. Prèviament, havien d'elaborar-se les llistes dels votants d'acord amb un procés d'identificació que havia de fer la Missió de les Nacions Unides per al Referèndum del Sàhara Occidental (MINURSO) segons la base del Cens espanyol de 1974 (73.497 habitants) i les sol·licituds presentades.

Desembre. L'informe del Secretari General de les Nacions Unides amplia els criteris de sahrauïtat que permetien participar en el referèndum d'autodeterminació.

1992-1998

L'establiment de les tropes i els funcionaris de la MINURSO i l'inici del procés d'identificació (agost de 1994) no poden desbloquejar una situació encallada per l'elevat nombre de sol·licituds presentades (segons Rabat, sahrauïts que residien al sud del Marroc) i pel desacord del Polisario en considerar com a tribus sahrauïts quatre grups tribals del Cens espanyol de 1974 (hi havia 65.000 sol·licituds corresponents a aquests quatre grups).

A les darreries de 1998, s'havia procedit a la identificació de 147.350 sol·licitants i s'estava pendent de procedir a la identificació dels 65.000 sol·licitants dels quatre grups controvertits. La nova data prevista del referèndum és la primavera del 2000.

El principal obstacle a la consolidació d'un **espai econòmic magribí** comú fou el conflicte del Sàhara Occidental, que el Marroc considerava una qüestió bilateral amb Algèria. Així doncs, aquest projecte era inconcebible sense el restabliment de les relacions diplomàtiques entre els dos principals països de la regió, interrompudes des de 1976. La mediació del rei Fahd i la distensió entre Washington i Moscou apuntaven en la ma-

teixa direcció. El maig de 1988 es restabliren les relacions diplomàtiques entre els dos països i, l'agost del mateix any, el Marroc i el Front Polisario acceptaren el Pla de Pau de l'ONU, el qual, implícitament, suposava que Rabat reconeixia com a interlocutor el Front Polisario i que Alger admetia que la independència podia no ser l'única via de solució del conflicte. El gener de 1989, Hassan II rebé una delegació d'alt nivell del Front Polisario a Marràqueix i, finalment, els cinc països del Magrib constituïren la **Unió del Magrib Àrab (UMA)** el febrer de 1989. 🗨️

Tractat de la Unió del Magrib Àrab (17 de febrer de 1989)

En el nom de Déu, clement i misericordiós,

Sa Majestat Hassan II, sobirà del Regne del Marroc; Sa Excel·lència Zine el-Abidine Ben Alí, president de la República Tunisiana; Sa Excel·lència Chadli Bendjedid, president de la República Algeriana Democràtica i Popular; el coronel Muammar al-Gaddafi, guia de la Revolució del primer de setembre, de la Jamahiriya àrab líbia popular i socialista; Sa Excel·lència el coronel Mouaouya Ould Sid'Ahmed Tayaa, president del Comitè Militar de Salvació Nacional, president de la República Islàmica de Mauritània.

Convençuts de tot allò que uneix els pobles del Magrib àrab mitjançant uns llaços estrets basats en una història, una religió i una llengua comunes;

Com a resposta al desig d'aquests pobles i dels seus dirigents, conscients de la necessitat de crear una unió que reforçarà aquestes relacions i instaurarà unes condicions propícies per avançar progressivament cap a la realització d'una integració més completa;

Conscients que, gràcies a aquesta integració, la Unió del Magrib Àrab tindrà un pes qualitatiu que li permetrà tenir un paper actiu en l'equilibri mundial, en la consolidació d'unes relacions pacífiques en el si de la comunitat mundial i en el reforç de la seguretat i l'estabilitat en el món;

Sabent que la creació de la Unió del Magrib Àrab exigeix realitzacions concretes i també l'aixecament d'estructures comunes per a materialitzar la solidaritat efectiva entre els països membre i realitzar el seu desenvolupament econòmic i social;

Expressant la seva sincera voluntat de treballar perquè la Unió del Magrib Àrab obri la via cap a l'edificació d'una unitat àrab completa i sigui igualment una etapa cap a una unió més extensa que agrupi altres països àrabs i africans;

Els cinc caps d'estat han acordat el següent:

Article 1: Es crea en virtut d'aquest tractat una unió anomenada Unió del Magrib Àrab.

Article 2: La Unió té com a objectiu: la consolidació de les relacions de fraternitat que uneixen els estats membre i els seus pobles; la realització del progrés i del benestar de les seves comunitats i la defensa dels seus drets; la preservació d'una pau basada en la justícia i l'equitat; la definició d'una política comuna en diversos dominis; l'establiment progressiu de la lliure circulació de les persones, de les transferències de béns i serveis de capitals entre els països membre.

Article 3: La política comuna esmentada en l'article anterior té per objectius: la realització de la concòrdia entre els països membre i l'establiment d'una cooperació diplomàtica sòlida basada en el diàleg. En el terreny de la defensa: salvaguardar la independència de cada país membre. En el terreny econòmic: assegurar el desenvolupament industrial, agrícola, comercial i social dels estats membre, prenent per a tot això les mesures necessàries, gràcies sobretot a projectes comuns. En el camp de la cultura: establir una cooperació que tendeixi a promoure l'ensenyament a tots els nivells i a salvaguardar els valors espirituals i morals basats en l'islam i la vocació nacionalista àrab, prenent les mesures necessàries per a aconseguir aquests fins, principalment l'intercanvi d'ensenyants i estudiants, la creació d'institucions universitàries o culturals comunes, i també instituts d'investigació especialitzats.

Article 4: La Unió es dota d'un Consell presidencial, compost pels caps dels estats membre i que constitueix la instància suprema. La presidència d'aquest Consell s'assegura per rotació, cada sis mesos, de cadascun dels caps d'estat dels països membre.

Article 5: El Consell presidencial es reuneix cada sis mesos en sessió ordinària i en sessió extraordinària si és necessari.

Article 6: El Consell presidencial és l'únic òrgan habilitat per a prendre decisions. Les decisions es prenen per unanimitat.

Article 7: Els primers ministres dels països membre es reuneixen cada cop que sigui necessari.

Article 8: La Unió disposa d'un Consell de Ministres d'Afers Estrangers dels països membre que prepara les sessions del Consell presidencial i examina les proposicions de la Comissió de seguiment i de les comissions ministerials especialitzades.

Article 9: Cada país membre designa un membre del seu govern per a encarregar-se dels assumptes de la Unió. Aquests membres formen la Comissió de seguiment que presenta els resultats dels seus treballs al Consell de Ministres d'Afers Estrangers.

Article 10: El Consell presidencial decideix la creació de les comissions especialitzades i defineix les prerrogatives d'aquestes.

Article 11: La Unió es dota d'un secretariat general compost per un representat de cada país. Aquest secretariat té la seva seu en el país que assumeix la presidència del consell presidencial, sota l'autoritat del president en exercici. El país que l'acull sufraga les despeses.

Article 12: La Unió disposa d'una Assemblea consultiva composta de deu representants per país. L'Assemblea consultiva es reuneix en sessió ordinària un cop l'any i en sessió extraordinària a petició del Consell presidencial. Dóna el seu parer sobre els projectes de resolució proposats per el Consell presidencial i pot presentar-li recomanacions destinades a reforçar l'acció de la Unió i la realització dels seus objectius. L'Assemblea consultiva prepara la seva reglamentació interior i la sotmet al Consell presidencial.

Article 13: La Unió disposa igualment d'un òrgan judicial compost per dos jutges nomenats per un període de sis anys per a cada estat membre. La meitat dels membres d'aquesta instància serà renovada cada tres anys. Aquest òrgan escull entre els seus membres un president amb un mandat d'un any. Examina els litigis que puguin sobrevenir en la interpretació i l'aplicació del tractat i dels acords conclusos en el marc de la Unió i que el Consell presidencial, o un dels estats, que sigui part en el litigi, li sotmetin a consideració. Les seves decisions seran executòries i definitives. Pot també donar el seu parer sobre les qüestions jurídiques que li siguin sotmeses pel Consell presidencial. Ha de fixar els estatuts i presentar-los al Consell presidencial per a la seva aprovació. Aquests estatuts constitueixen una part integrant del tractat. El Consell presidencial ha de fixar la seva seu i establir el seu pressupost.

Article 14: Tota agressió contra un país membre serà considerada com una agressió contra la resta de països membre.

Article 15: Els estats membre es comprometen a no tolerar en el seu territori cap activitat o moviment que pugui atemptar contra la seguretat o la integritat territorial d'un estat membre, o també contra el seu sistema polític. Es comprometen igualment a no adherir-se a cap aliança militar o política dirigida contra la independència territorial dels altres estats membre.

Article 16: Els estats membre són lliures de concloure, entre ells o amb altres estats o comunitats, qualsevol acord no contrari a les disposicions del present tractat.

Article 17: Els altres estats de la nació àrab o de la Comunitat africana poden adherir-se al present tractat si els estats membre ho accepten.

Article 18: Les disposicions del present tractat poden ser esmenades a proposició d'un dels estats membre. L'esmena entra en vigor després de la seva aprovació per part de tots els estats membre.

Article 19: El present tractat entra en vigor després de la seva ratificació pels estats membre segons els procediments en ús a cada estat membre. Els estats membre es comprometen a prendre les mesures necessàries a l'efecte en un termini que no excedeixi els sis mesos a comptar des de la data de la signatura del present tractat.

A Marràqueix, el divendres beneït 10 del Rajab del 1409 de l'Hègira, corresponent al 17 de febrer de 1989.

Font: Segura i Mas, A. (1994). *El Magreb: del colonialisme al islamisme* (pàg. 365-368). Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona [traducció no literal].

D'aquesta manera el conflicte fou reduït a la condició de **conflicte de sobirania**, en què el temps i la relació de forces internacionals jugava sempre a favor d'una resolució compatible amb els interessos marroquins. L'**ampliació dels criteris de sahrauïtat**, que obrien la porta a una inflació abusiva de la base censal, foren una inestimable ajuda de Pérez de Cuéllar dies abans de finalitzar el seu mandat.

Des de l'alto el foc, **Rabat** dugué a terme una **política obstruccionista** destinada a retardar la celebració del referèndum i a forçar la mediació dels EUA, cosa que aconseguí finalment el 1997. La signatura dels **acords d'Houston** (estiu de 1997) i l'acceptació de la identificació de les 65.000 sol·licituds controvertides poden abocar a la celebració d'un referèndum favorable al Marroc.

Lectures complementàries

Tornant a les aportacions de la historiografia francesa:

Chassey, F. (1984). "Les multiples devenirs étatiques d'une «société sans état» saharienne". A: P.R. Baduel, *Enjeux sahariens* (pàgs. 199-212). París: CRESM/CNRS.

Froberville, M. de (1996). *Sahara Occidental. La confiance perdue*. París: L'Harmattan.

Mohsen-Finan, K. (1996). "Sahara Occidental: de la prolongation du conflit à la nécessité de son règlement" (*Politique Étrangère*, tardor, pàg. 665-675).

Criteris d'identificació per a poder participar en el referèndum del Sàhara Occidental

1. La població que figura en el Cens espanyol de 1974, prèvia identificació i confirmació mitjançant proves orals i documentals.
2. Persones que el 1974 residien en el Sàhara Occidental però que, per motius diversos, no van poder ser censats i, consegüentment, no figuren en el Cens espanyol de 1974.
3. Ascendents (pares, mares) o descendents (fills) de persones que figuren en el Cens espanyol de 1974.
4. Fills nascuts en el Sàhara Occidental de persones nascudes en el Sàhara Occidental però que no figuren en el Cens espanyol de 1974.
5. Persones membres de tribus ressenyades en el Cens espanyol de 1974 que, tot i no ser censades, puguin demostrar que havien residit en el territori 6 anys seguits o 12 d'alterns abans de 1974.

Nota: Amb independència del que s'ha assenyalat per al primer criteri d'identificació, sempre que calgui es demanaran proves orals i documentals que hauran de ser verificades i confirmades.

Font: Nacions Unides. *Informe S/232999* presentat pel secretari general Javier Pérez de Cuéllar al Consell de Seguretat de Nacions Unides el dia 19 de desembre de 1991 [traducció no literal].

Dones reclamant el referèndum del Sàhara Occidental el 1995 a Pequín.

Resum

El wahhabisme, el sistema tribal, el petroli i la presència britànica són els elements que han configurat els règims polítics dels països de la península Aràbiga. A l'Àrabia Saudita, la dinastia dels Sa'ud ha garantit la continuïtat dinàstica i la custòdia dels principals llocs sagrats de l'islam (Medina i la Meca) des de les conquestes d'Abd al-Aziz III ibn Sa'ud i la proclamació del regne (1932). Els regnats de Sa'ud (1953-1964) i, sobretot, de Faysal (1964-1975) i d'Haled (1975-1982) es beneficiaren de les creixents rendes del petroli, les quals amagaven el malestar social i polític i la discriminació dels immigrants àrabs. L'arribada al poder del rei Fahd coincidí amb la baixa dels preus del petroli i, en els darrers anys, les dificultats econòmiques han obert la porta a la protesta política i a les accions violentes, sobretot arran de la presència dels soldats de la coalició internacional durant la guerra del Golf.

La unificació dels dos Iemen (1990) fou la culminació d'un llarg i difícil procés sacsejat per guerres civils i per cops d'Estat. A Kuwait, la independència (1961) consolidà el domini dels al-Sabah, i els recursos petrolers, com a Qatar, l'Oman i la UEA, han permès diversificar l'economia i garantir un bon nivell de serveis socials a la població d'aquests països. La modernització econòmica d'aquestes zones, però, no ha estat acompanyada d'una modernització política, i l'absència de les garanties democràtiques mínimes constitueix la norma. La immigració (àrab i musulmana) representa la meitat o més de la població d'aquests països i alimenta el malestar social, ateses les condicions de marginació dels immigrants.

El cop d'estat de 1969 posà fi a la monarquia prooccidental líbia i donà pas a un règim socialista i musulmà no exempt de contestació. Les rendes del petroli afavoriren la immigració i el benestar, però la intervenció al Txad (1969-1987) i la retòrica revolucionària de Gaddafi han portat el país a una difícil situació internacional (embargament de l'ONU de 1992). A Tunísia, Bourguiba bastí un règim presidencialista que Ben Alí, en el poder des del 1987, no ha aconseguit democratitzar. El país econòmicament i demogràficament més equilibrat del Magrib és incapaç d'assolir un multipartidisme real per por a l'islamisme. Des de la independència (1960), el país més pobre del Magrib, Mauritània, ha viscut condicionat per la manca de recursos, pels enfrontaments interètnics i pel conflicte del Sàhara, el qual ja ha originat dos cops d'estat (el 1978 i el 1984).

El Marroc, l'únic país del Magrib amb una tradició estatal anterior a la colonització, es decantà a favor de la implantació d'una monarquia absolutista. Així, la corrupció i la misèria en què vivia el país alimentaren els atemptats contra Hassan II (1970 i 1971) i impulsaren un canvi d'orientació política: la

reivindicació del Sàhara es revelà com l'element capaç d'articular el consens entorn de la Corona. Tanmateix, l'acceptació del Pla de Pau de l'ONU (1988) i les dificultats econòmiques i successòries afavoriren un procés de transició política que havia d'integrar l'oposició i que ha culminat amb la formació d'un govern (març de 1998) presidit per un primer ministre socialista Muhammad VI, successor d'Hassan II, ha reiterat la voluntat de democratització del país.

L'evolució de l'Algèria independent ha estat condicionada per la preponderància de l'exèrcit, el qual imposà un règim àrab i socialista de partit únic (Front d'Alliberament Nacional) sota el comandament d'Houari Boumediene. Hom adoptà el model soviètic, basat en el desenvolupament de la indústria pesant i les exportacions d'hidrocarburs. A la mort de Boumediene (1978), Chadli Bendjedid heretà un país amb una economia molt malmesa i amb una situació sociopolítica crítica i les seves reformes resultaren insuficients. Els aldarulls de l'octubre de 1998 obriren la porta a la protesta islamista, que guanyà la primera volta de les eleccions legislatives de 1991. Una nova intervenció de l'exèrcit (cop d'estat encobert de 1992) impedí la celebració de la segona volta electoral i desencadenà una crisi armada de difícil sortida que ja s'ha cobrat milers de víctimes. Les eleccions de 1999 donaren la presidència a Abdelaziz Bouteflika, que ha iniciat una aproximació al FIS.

La tardana i mal resolta descolonització del Sàhara Occidental donà origen a un conflicte que, durant més de dues dècades, ha enterbolit les relacions intermagrebines. La triple condició de conflicte de sobirania, d'hegemonia i de Guerra Freda dificultà la seva resolució. Tanmateix, a les acaballes de la dècada dels vuitanta, la desactivació del sistema de blocs i la necessitat d'articular un espai magrebí (concretat en la UMA, 1989) i també la voluntat de Bendjedid de millorar les relacions amb el Marroc afavoriren l'adopció del Pla de Pau de les Nacions Unides (1988) i de l'alto el foc (1991). Les maniobres obstructionistes del Marroc han impedit, fins ara, la realització del referèndum d'autodeterminació en què la població de l'excolònia espanyola haurà de decidir entre la independència o la integració al Marroc. Això no obstant, l'ampliació dels criteris de sahrauïtat (1991), els acords d'Houston (1997) i el pas del temps fan preveure un resultat favorable al Marroc o no del tot favorable al Sàhara Occidental.

Activitats

1. Comenteu la importància de la relació entre tribalisme i wahhabisme en l'evolució política dels països de la península Aràbiga.
2. Reflexioneu sobre la relació entre la indústria petrolera, la religió i la immigració musulmana. Indiqueu les principals contradiccions derivades d'aquesta relació en el cas dels països de la península Aràbiga.
3. El mandat de Bourguiba pot subdividir-se clarament en tres períodes diferents. Detalleu les característiques de cadascun d'aquests períodes i també l'evolució presidencialista del règim tunisenc.
4. Proveu de redactar un breu assaig amb el títol següent: *Un país entre dos mons: problemes ètnics i construcció de l'Estat a Mauritània*.
5. Descriviu el paper de la Corona en la vida política del Marroc.
6. Expliqueu les contradiccions de l'oposició al Marroc i l'evolució política fins a l'actual govern presidit pel socialista Youssoufi.
7. Intenteu sintetitzar els aspectes bàsics de la reforma duta a terme per Chadli Bendjedid a Algèria.
8. Reflexioneu sobre el paper de l'Exèrcit a Algèria i, a partir de l'experiència d'aquest país, constateu la dualitat entre l'islamisme i la modernitat al Magrib.
9. Feu un dossier (mapes, bibliografia, cronologies, textos, etc.) sobre el conflicte del Sàhara Occidental. Per ajudar-vos, podeu visitar la següent pàgina web:
<http://www.arso.org/index.htm>
10. A partir dels problemes tècnics i polítics introduïts per l'ampliació dels criteris de saharuïtat, proposeu possibles solucions al conflicte del Sàhara.

Exercicis d'autoavaluació

1. Quin és l'element comú que encara avui serveix per a definir tots els règims polítics dels països de la península Aràbiga?
2. Quins dos països de la península Aràbiga assoliren la independència en primer lloc? Quins foren els quatre últims?
3. Quina és la religió oficial de l'Àrabia Saudita? Definiu-la breument.
4. Quins països intervingueren en la guerra civil del Iemen (1962-1970)?
5. El 1992, el Consell de Seguretat de l'ONU decretà un embargament contra Líbia. Per què?
6. Després dels atemptats de 1971 i 1972, quin ha estat el principal factor de legitimització i de cohesió de la monarquia marroquina?
7. Què és i qui forma la Kutla o Bloc Democràtic?
8. Quina funció confereix la Constitució d'Algèria de 1976 a l'exèrcit?
9. Citeu els tres presidents de la República d'Algèria entre el 1962 i el 1992 i la duració del seu mandat.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. El tribalisme.
2. Els dos primers foren el Iemen del Nord (1911) i l'Aràbia Saudita (1932). Els quatre darrers, Bahrain (1971), la Unió d'Emirats Àrabs (1971), l'Oman (1971) i Qatar (1971).
3. El wahhabisme. Malgrat ser una visió estricta i puritana de l'islam, no és políticament revolucionari, car el seu futur està unit a la monarquia, concepte que, tanmateix, no apareix en l'Alcorà ni en la Sunna.
4. L'Aràbia Saudita i Egipte.
5. La causa fou la probable implicació dels serveis secrets libis en els atemptats contra avions de la PANAM (1988, 270 morts) i de l'UTA (1989, 170 morts).
6. La reivindicació de la marroquinitat del Sàhara.
7. La Kutla o Bloc Democràtic és una coalició marroquina formada per la Unió Socialista de Forces Populars (USFP), l'Istiqlal (PI) i el Partit del Progrés i del Socialisme (PPS), que té el suport dels sindicats i d'altres organitzacions d'esquerres.
8. L'Exèrcit Nacional Popular, hereu de l'Exèrcit d'Alliberament Nacional i escut de la Revolució, té per missió permanent salvaguardar la independència i la sobirania nacionals. És l'encarregat d'assegurar la defensa de la unitat i de la integritat territorial del país tot participant en el desenvolupament del país i en la construcció del socialisme.
9. Ben Bella (1962-1965), Houari Boumediene (1965-1978) i Chadli Bendjedid (1979-1992).

Glossari

Front d'Alliberament Nacional (FAN): agrupació política algeriana que, des de la seva formació el 1954, encapçalà la lluita per la independència. Es convertí en partit únic de l'Algèria independent mercès a la Constitució de 1976.

Front Islàmic de Salvació (FIS): partit islamista format i legalitzat el 1989. Els seus principals dirigents són Abassi Maddani i Alí Belhad, empresonats des del juny de 1990. Guanyà les eleccions municipals de 1990 i la primera volta de les legislatives de 1991. L'Exèrcit il·legalitzà el FIS i donà el cop d'estat de gener de 1992, que fou l'inici d'una guerra civil llarga i cruenta.

Haratine: descendents d'esclaus i esclaves negres que viuen a les comunitats mores de Mauritània i que han estat islamitzats i assimilats culturalment.

Horm: territori sagrat per a la religió musulmana (especialment els llocs sants de Medina i la Meca) vetat als no creients i a l'exercici de qualsevol altre culte.

Istiqlal (PI): partit nacionalista marroquí que, liderat per Allal el-Fassi, obtingué un gran suport popular en la lluita contra el colonialisme. Després de la independència, protagonitzà les primeres etapes del govern d'unitat nacional (1956-1963) en dura pugna política amb la Corona. De les successives escissions del PI han sorgit la majoria de partits i líders de l'oposició marroquina.

Kutla o Bloc Democràtic: coalició marroquina formada per la Unió Socialista de Forces Populars (USFP), l'Istiqlal (PI) i el Partit del Progrés i del Socialisme (PPS). El 1993 va obtenir 91 escons sobre 222. El 1997 es convertí en la principal minoria parlamentària amb 102 escons (USFP, 57; PI, 32; PPS, 9; altres, 4).

Neo Destour: partit que dirigí la lluita per la independència a Tunísia. Després de 1958, Bourguiba expulsà els iussefistes i el Neo Destour es convertí en la força hegemònica (en la pràctica gairebé en partit únic) de la Tunísia independent.

Pieds noirs: denominació que rebien a l'Algèria colonial els colons europeus. Poc abans de la independència (juliol de 1962), uns 800.000 pieds noirs deixaren el país i es traslladaren a França (principalment a Marsella), mentre que uns pocs arribaren a indrets de parla catalana (a Alacant la majoria).

Wahhabisme: variant doctrinal de l'islam sunnita que s'inspira en la reforma del jurista hanbalita Ibn Taymiyya (1263-1328) i té com a fundador Muhammad ibn Abd al-Wahhab (1703-1791). Aquest s'uní a la tribu dels ibn Sa'ud, els quals abraçaren el wahhabisme i l'expandiren per tota la península Aràbiga entre els segles XVIII i XIX. Actualment és la religió oficial de l'Aràbia Saudita i d'altres estats de la península Aràbiga.

Wilaya: divisió administrativa algeriana equivalent al Departament o a la província.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Balta, P. (1994). *El Gran Magreb. Desde la independencia hasta el año 2000*. Madrid: Siglo XXI.

Bonnefant, P. (dir.) (1996). *La Péninsule Arabique aujourd'hui* (2 vol.). París: CNRS.

Hernando de Larramendi, M.; López García, B. (1996). *Sistemas políticos del Magreb actual*. Madrid: Mapfre.

Lacoste, C. i Y. (dir.) (1991). *L'État du Maghreb*. París: La Découverte.

Thual, F. (1997). *Abrégé géopolitique du Golfe*. París: Ellipses.

Segura i Mas, A. (1994). *El Magreb del colonialismo al islamismo*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona.

Segura i Mas, A. (1997) *El món àrab actual*. Barcelona: Eumo/Universitat de Girona (Biblioteca Universitària, núm. 5).

Zorgbide, Ch. (1991). *Géopolitique et Histoire du Golfe*. París: Presses Universitaires de France.

Bibliografia complementària

Addi, L. (1994). *L'Algérie et la démocratie. Pouvoir et crise du politique dans l'Algérie contemporaine*. París: La Découverte.

Al-Ahnaf, M.; Botiveau, B.; Fregosi, B. (1991). *L'Algérie par ses islamistes*. París: Khartala-Cermoc.

Belvade, Ch. (1989). *La Mauritanie*. París: Karthala-Cermoc.

Berramdane, A. (1992). *Le Sahara Occidental, enjeu maghrébin*. París: Karthala-Cermoc.

Burgat, F.; Laronde, A. (1996). *La Libye*. París: Presses Universitaires de France.

Carapico, S. (1998). *Civil Society in Yemen. The Political Economy of Activism in Modern Arabia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Caro Baroja, J. (1955). *Estudios saharianos*. Barcelona: Júcar, 1990.

Chassey, F. (1984). "Les multiples devenir étatiques d'une «société sans état» saharienne". A: P.R. Baduel, *Enjeux sahariens* (pàg. 199-212). París: CREM/CNRS.

Chevillard, N. (1995). *Algérie: l'après guerre civile*. París: Nord Sud Export Conseil-Copies Conformés.

Cordesman, A.H. (1997). *Bahrain, Oman, Qatar and the UAE: Challenges of Security*. Boulder: Westview Press.

Da Lage, O. (1996). *Géopolitique de l'Arabie saoudite*. Brussel·les: Complexe.

Daure-Serfaty, Ch. (1993). *La Mauritanie*. París: L'Harmattan.

Diego Aguirre, J.R. (1988). *Historia del Sáhara español*. Madrid: Kaydeda.

Diego Aguirre, J.R. (1991). *Guerra en el Sáhara*. Madrid: Istmo.

Djaziri, M. (1996). *État et Société en Libye*. París: L'Harmattan.

Foulquier, J.M. (1995). *Arabie Saoudite, la dictature protégée*. París: Albin Michel.

- Froberville, M. de** (1996). *Sahara Occidental. La confiance perdue*. París: L'Harmattan.
- Goumeziane, S.** (1994). *Le mal algérien. Économie politique d'une transition inachevée, 1962-1994*. París: Fayard.
- Impagliazzo, M.; Giro, M.** (1999). *Algèria segrestada. Entre exèrcit i fonamentalisme, història d'una pau difícil*. Barcelona: Icaria (Antrazyt).
- Ishow, H.** (1989). *Le Koweït. Évolution politique, économique, sociale*. París: L'Harmattan.
- Laurent, E.** (1993). *Hassan II. La Mémoire d'un roi*. París: Plon.
- Martin, F.** (1993). *Histoire de la Tunisie contemporaine*. París: L'Harmattan.
- Martínez, L.** (1998). *La guerre civile en Algérie*. París: Karthala-Cermoc.
- Miège, J.L.** (1987). *Le Maroc*. París: Presses Universitaires de France.
- Mohsen-Finan, K.** (1996). "Sáhara Occidental: de la prolongation du conflit à la nécessité de son règlement" (pàg. 665-675). (*Politique Étrangère*, tardor).
- Mohsen-Finan, K.** (1997). *Sahara Occidental. Les enjeux d'un conflit régional*. París: CNRS.
- Perrault, G.** (1991). *Nuestro amigo el rey*. Barcelona: Plaza & Janes/Cambio 16.
- Rouadja, A.** (1990). *Les frères et la mosquée*. París: Karthala-Cermoc.
- Rouadja, A.** (1994). *Grandeur et décadence de l'État algérien*. París: Karthala-Cermoc.
- Roy, O.** (1996). *Genealogía del islamismo*. Barcelona: Bellaterra.
- Santucci, J. C.** (dir.) (1992). *Le Maroc actuel. Une modernisation au miroir de la tradition?* París: CNRS.
- Segura i Mas, A.** (1996). *Las dificultades del Plan de Paz para el Sáhara Occidental, 1988-1995*. Bilbao: Bakeaz (Cuadernos Bakeaz, núm. 16).
- Segura i Mas, A.** (1997) "El conflicto del Sáhara Occidental" (*Meridiano Ceri*, núm.15, pàg. 13-16).
- Segura i Mas, A.** (1998) "El parany d'Algèria" (*DCIDOB*, núm. 66, pàg. 4-5)
- Stora, B.** (1994). *Histoire de l'Algérie depuis l'indépendance*. París: La Découverte.
- Toumi, M.** (1989). *La Tunisie de Bourguiba à Ben Ali*. París: Presses Universitaires de France.
- Tozy, M.** (1999). *Monarchie et islam politique au Maroc*. París: Presses Universitaires Po.
- Valenzuela, J.; Masegosa, A.** (1996). *La última frontera. Marruecos, el vecino inquietante*. Madrid: Temas de Hoy.
- Villar, F.** (1982). *El proceso de autodeterminación del Sáhara*. València: Fernando Torres.